

Obiranje hmelja na kmečkih posestvih v Savinjski dolini

Slika 1. Obiranje hmelja (v dvajsetih letih)

Pridelovanje hmelja v Savinjski dolini izvira iz druge polovice 19. stoletja. Prvi neuspešni poskusi segajo v petdeseta leta 19. stoletja, in sicer s hmeljem iz češkega Žatca, medtem ko so 1870 na posestvu graščine Novo Celje začeli saditi württembergški (tettnanški) hmelj, ki se je dobro obnesel.¹ Ta letnica šteje za začetek trajne gojitve hmelja v Savinjski dolini. Graščinski oskrbnik Josef Bilger je nato kljub prepovedi kneza Salma dal hmeljske sadike žalskemu posestniku Janezu Hausenbichlerju, in ta si je 1876 uredil svoje hmeljišče.² To sta bila zgleda, ki sta vlekla, vendar spočetka še ne v večjem obsegu. Predvsem so sledila veleposestva, zakaj za kmeta so bile investicije za hmeljske nasade visoke, vrh tega pa »ni imel pravega zaupanja v novo kulturo. Šele visoke hmeljske cene l. 1882 so pospešile razvoj hmeljarstva tudi med kmeti«, zlasti pa še to, da sta 1886 Janez Hausenbichler in Karl von Haupt, lastnik graščine Štrovsnek pri Gomilskem, vpeljala v Savinjsko dolino angleški hmelj golding, ki se je za to ozemlje izkazal kot najustreznejša vrsta hmelja in bil odlične kakovosti.³ Odtlej so pridelovali württembergški (tettnanški) hmelj na redkejših nasadih.⁴

Če vemo, da je v t. im. jedru hmeljarstva, se pravi na ozemlju med Vranskim, Levcem in Letušem hmelj dajal kmetu najmanj 70 do 80 % vseh dohodkov⁵ ali, če povemo to še drugače, da je postal hmelj na navedenem ozemlju »podlaga gospodarskega obstoja tamkajšnjih kmetovalcev,⁶ je pač nedvomno, da se etnološka obravnava hmeljarstva v dobršni meri enači z vso etnološko obravnavo tega območja. Pričujoče vrstice, ki skušajo obdelati obiranje na kmečkih posestvih, so prispevek k tej obravnavi.

Temeljni razvoj hmeljarstva v Savinjski dolini in njegova tehnična stran se ponašata z zadostnimi osvetlitvami.⁷ Zastran teh vprašanj preostaja etnologu (ne glede na to, kako opredeljuje predmet svoje vede) samo še, da sestavi o njih dovolj jasen povzetek. Pač pa so za etnologa odprta vsa druga vprašanja, ki zadevajo tukajšnje hmeljarstvo. — Hmeljarstvo (ki pomeni na Slovenskem prvi primer, da je neki kmetijski pridelek namenjen edinole prodaji, ne lastni porabi) je »naša najintenzivnejša poljedelska panoga«, pomembna po veliki intenzivnosti in »visoki vrednosti pridelka, ki jo dosega na razmeroma majhni površini obdelane zemlje«.⁸

¹ F. Baš, Hmeljarstvo v Savinjski dolini, Geografski vestnik I, Ljubljana 1925, str. 42; V. Sadar, Hmeljarstvo, Maribor 1928, str. 3; R. Vrečer, Savinjska dolina, Žalec 1930, str. 223; L. Kač, Savinjski golding, Savinjski zbornik, Celje 1959, str. 248; L. Cukala, Problematika hmeljskega trga, Celjski zbornik 1965, Celje 1965, str. 94; J. Orožen, Preteklost Savinjske doline od davnih do današnjih dni, Savinjski zbornik, Celje 1965, str. 394.

² R. Vrečer, na nav. mestu; L. Kač, na nav. mestu; L. Cukala, na nav. mestu; J. Orožen, na nav. mestu; J. Slokan, Berilo o hmelju, Celjski zbornik 1965, Celje 1965, str. 57.

³ F. Baš, nav. delo, str. 42 d; V. Sadar, nav. delo, str. 4; L. Kač, na nav. mestu, L. Cukala, na nav. mestu; V. Valenčič, Hmeljarstvo, Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog I (Agrarno gospodarstvo), Ljubljana 1970, str. 314.

⁴ F. Baš, nav. delo, str. 42; V. Valenčič, na nav. mestu.

⁵ F. Baš, nav. delo, str. 44.

⁶ V. Valenčič, na nav. mestu; gl. o tem tudi J. Dolinar, Hmeljarstvo, Za izboljšanje življenjskih pogojev našega kmetijstva, Poročilo o kmetijski anketi, ki se je vršila pri kralj. banski upravi dravske banovine v Ljubljani v dneh 30. maja do 30. junija 1938 II, Ljubljana 1939, str. 202.

⁷ Gl. o tem J. Slokan, Kratek oris hmeljarstva na slovenskem ozemlju, XIX. kongres E. H. B. Ljubljana 7.—10. VIII. 69, Ljubljana 1969, str. 3—38; isti, Bibliografija, prav tam, str. 91—93.

⁸ V. Valenčič, nav. delo, str. 311, 315.

Ta kultura terja danes 3700 do 5000 delovnih ur na leto na ha⁹ (precej več ko vinska trta¹⁰), tega pa kmet s svojo družino in posli ne zmore sam. Ker gre od vseh zadevnih del največ ur, t. j. 50 do 70 %¹¹, za obiranje, prihajajo sezonski delavci¹² predvsem na to delo¹³ (v petdesetih letih jih je bilo na kmečkih posestvih tudi okoli 20.000 na leto).

Temu delu so namenjena spodnja izvajanja; toda ne toliko samemu obiranju kolikor zlasti celotnemu življenju, ki je povezano s tem delom. O sami izvedbi obiranja se nam zdi potrebno povedati zgolj naslednje. Sporočena sta dva načina obiranja. Pri prvem, ki je bil dosti pogostejši in ki je v zadnjih desetletjih praviloma tudi edini način obiranja hmelja, se hmeljevka izruje z mačkom, položi na križ, nato pa se potrgajo s trte hmeljevi storžki; pri drugem načinu se sname trta s hmeljevke, potegne na tla in se tako storžki oberejo z nje.¹⁴ Obrane storžke meče vsak v svojo košaro, to pa stresa v svojo vrečo. Na žičnicah obirajo hmelj tako, da snamejo žico s trto, ki jo potem ovijejo okoli hmeljevke, to pa položijo na križ; nato ravnajo tako, kakor je bilo opisano. Hmeljar prihaja po večkrat na dan na njivo po hmelj; vsakemu zmeri, koliko je nabral, in odvažja hmelj v koših domov, v sušilnico.¹⁵ Smukajo, se pravi hmeljevke ločujejo od hmeljevine, navadno po končanem obiranju ali pa potem, ko so obrali hmelj na eni od parcel.

(Pričujoči spis¹⁶ ne načena obiranja hmelja na nekdanjih veleposestvih, ker o tem nimamo zadostnih podatkov, kakor tudi ne obiranja na zemlji, ki je danes v druž-

⁹ L. Četina, Obiranje hmelja s strojem, Celjski zbornik 1962, Celje 1962, str. 117.

¹⁰ V. Valenčič, nav. delo, str. 311.

¹¹ L. Četina, na nav. mestu.

¹² Gl. o tem F. Uratnik, Poljedeljsko delavstvo v Sloveniji, v: H. Maister — F. Uratnik, Socialni problemi slovenske vasi II, Ljubljana 1938, str. 8.

¹³ Prihajajo, vendar v vse manjšem številu, tudi k okopavanju hmelja in postavljanju hmeljev; o tem tudi M. Žagar, Savinjska dolina in hmelj, Celjski zbornik 1957, Celje 1957, str. 13.

¹⁴ Nadrobneje o tem J. O. (Josip Orel), Poduk v hmeljoreji, Novice kmetijskih, obertnijskih in narodnih reči XI, Ljubljana 1853 (navedeno po: J. Slokan, Berilo o hmelju, str. 47 d); E. K. (Ernest Kramer), Kako se prideluje pravi hmelj, Novice gospodarske, obrtniške in narodne XL, Ljubljana 1882 (navedeno po: J. Slokan, Berilo o hmelju, str. 66); J. Hausenbichler, Navod o hmeljariji, Ljubljana 1882, str. 13 d; Hmeljarstvo (izdala in založila delegacija proizvajalcev čilskega solitra), Beograd 1925, str. 35 d; J. Teržan, Poučnik o gajenju hmelja, Beograd 1927, str. 34 d; V. Sadar, nav. delo, str. 121 d; L. Kač, Hmeljarstvo v Savinjski dolini, Celjski zbornik 1951, Celje 1951, str. 82; J. Kač, Hmelj, Ljubljana 1951, str. 32 d.

¹⁵ G. za vrsto nadrobnihs prvin pri obiranju hmelja po drugi svetovni vojni zlasti naslednje članke: (nepodpisano), Pred obiranjem hmelja, Hmeljar VIII, Celje 1953, št. 7, str. 2 d; L. Kač, Nasveti za avgust, Hmeljar IX, Celje 1954, št. 8, str. 1; isti, Nasveti za avgust, Hmeljar XI, Celje 1956, št. 8, str. 2; isti, Pred obiranjem hmelja, Hmeljar XIV, Žalec 1959, št. 9, str. 131; K. Kač, Nekaj senčnih strani iz časa obiranja hmelja, Hmeljar X, Celje 1955, št. 10, str. 5; (nepodpisano), Spet je obiranje tu, Hmeljar XIII, Žalec 1958, št. 8, str. 1, 3; T. Wagner, Nasveti za avgust, Hmeljar XV, Žalec 1960, št. 8, str. 50; M. Dolinar, Kako obiramo hmelj, Hmeljar XXII, Žalec 1968, št. 8, str. 6.

¹⁶ Te vrstice so bile napisane junija in julija 1971, predvsem na podlagi ohranjenega ustnega izročila, ki pomeni skorajda edini in daleč najpomembnejši vir o obravnavanem vprašanju. Poleg podpisanega sta zbrali zadevna pričevanja Fanči Šarf in Barbara Plestenjak-Jemec, kustodinj Slovenkega etnografskega muzeja v Ljubljani, ki se jima za to tudi tukaj zahvaljujem. Bera izvira iz avgusta 1969 in 1970; Fanči Šarf je zbirala to gradivo obe leti, Barbara Plestenjak-Jemec 1969, pisec teh vrst pa 1970. Spodnja izvajanja segajo torej do 1970.

beni lasti, ker je tu posebej delovno razmerje bistveno drugačno kakor na kmečkih posestvih.¹⁷⁾

* * *

1. a) Najprej so obirali hmelj samo člani hmeljarskih družin in njihovi posli. Povečini pa so se hmeljski nasadi razmeroma kmalu tolikanj razvili, da je bilo treba dobiti za obiranje dodatno delovno silo. Za čas po 1900 spričuje ohranjeno ustno izročilo, da so bili pri tem drug drugemu v pomoč sosedje, večkrat pa je bilo tudi že drugače: k večjim kmetom so hodili obirat hmelj bližnji bajtarji in tudi manjši kmetje, hkrati pa so prihajali obiralci tudi iz drugih krajev. V letih pred prvo svetovno vojno je na posestvih večjih kmetov obiralo hmelj poleg domačih še po kakih 6 do 8 obiralcev. Na manjših posestvih je bilo obiralcev ustrezno manj; ponekod jih v tej dobi še niso imeli.

b) Med svetovnjima vojnama je bilo obiralcev več.¹⁸ Na posestvih večjih kmetov so obirali hmelj večidel samo obiralci,¹⁹ podobno pa je bilo tudi na posestvih

¹⁷ Ko navajam poročevalce, ki so prispevali podatke iz ohranjenega ustnega izročila o obiranju hmelja, naj na prvem mestu omenim svojega bratranca Nandeta Baša, kmetijskega tehnika, roj. 1925, Kamenče, št. 22, ki mi je sporočil največ pričevanj in mi bil v vsestransko pomoč pri terenskem delu. Nadalje izvirajo ustrezni podatki ohranjenega ustnega izročila od naslednjih poročevalcev. — Tabor: Ivan Terglav, hmeljar, roj. 1909, št. 44; Janko Kobale, hmeljar, roj. 1924, št. 15; Gomilsko: Jože Vasle, hmeljar, roj. 1905, št. 75; Dominik Kugler, hmeljar, roj. 1931; št. 80; Trnava: Marija Korun, hmeljarka, roj. 1880, št. 1; Franc Turk, hmeljar, roj. 1900, št. 16; Glinje: Ivan Korošec, hmeljar, roj. 1900, št. 3; Kamenče: Anton Fonda, hmeljar, roj. 1917, št. 15; Anton Novak, hmeljar, roj. 1928, št. 19; Poljče: pok. Jože Omladič, hmeljar, roj. 1892, št. 9; Franc Bošnjak, hmeljar, roj. 1911, št. 10; Jože Rojnik, hmeljar, roj. 1939, št. 8; Topovlje: Ivan Marovt, hmeljar, roj. 1905, št. 20; Breg pri Polzeli: Pongrac Turnšek, hmeljar, roj. 1905, št. 14; Sp. Gorče: Tilka Rojnik, hmeljarka, roj. 1918, št. 5; Jelka Baš, hmeljarka, roj. 1923, št. 4; Braslovče: Neža Počaj, upokojenka, roj. 1900, št. 9; Karel Rojšek, hmeljar, roj. 1908, št. 5; Preserje: Vinko Pergar, hmeljar, roj. 1900, št. 14; Franc Kralj, hmeljar, roj. 1910, št. 6; Zg. Gorče: Ivan Vodlak, hmeljar, roj. 1885, št. 9; Franc Sternad, hmeljar, roj. 1898, št. 3; Franc Marolt, hmeljar, roj. 1908, št. 7; Male Braslovče: Franc Kodre, hmeljar, roj. 1907, št. 20; Rozalija Čilenšek, hmeljarka, roj. 1909, št. 22; Letuš: Štefan Leskovšek, hmeljar, roj. 1885, št. 26.

O obravnavanem vprašanju so mimo hmeljarjev poročale tudi obiralke, natančneje, skupine obiralk na Gomilskem: pri št. 49 (Ivan Rančigaj), 57 (Alojz Lukman), 58 (Jože Čulk), 60 (Anton Laznik), 67 (Ferdo Orožim), 70 (Franc Praprotnik), 73 (Alojz Jelen).

Naposled so mi prispevali marsikatere tehtne podatke o obiranju hmelja savinjski rojaki: moja mama Angela Baš, roj. Krašovec, roj. 1898, Ljubljana, Tabor 10; Jaka Slokan, častnikar RTV, roj. 1907, Ljubljana, Tavčarjeva 17; Milan Krašovec, tehnični vodja hmeljarne, roj. 1913, Žalec; Milan Natek, asistent Geografskega inštituta pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, roj. 1933, Ljubljana, Novi trg 4; Lojze Lilija, dipl. ing., roj. 1936, Kombinat Hmezad, Žalec, Cesta žalskega tabora 1; Ludvik Semprimožnik, dipl. ing., roj. 1943, Kombinat Hmezad, Žalec, Cesta žalskega tabora 1.

Vsem imenovanim se tudi tukaj zahvaljujem za sodelovanje.

¹⁸ Hmeljske površine v Sloveniji so spričo njihovega skrčenja med prvo svetovno vojno obsegale 1923 le 620 ha, nato pa so se razširjale takole: 1924 na 700 ha, 1925 na 1000 ha, 1926 na 1500 ha in 1928 na 2800 ha; 1929 so se zmanjšale na 2500 ha, 1930 na 1400 ha, 1931 na 1200 ha; od 1932 naprej so se zopet močno povečale: L. Cukala, nav. delo, str. 100 d.

V Savinjski dolini je bilo med svetovnjima vojnama čez 90 % hmeljskih površin v Sloveniji: L. Kač, Savinjski golding, str. 251; gl. o tem tudi V. Sadar, nav. delo, str. 4 d; J. Teržan, Monografija kulture hmelja u kraljevini S. H. S., Beograd 1928, str. 7.

¹⁹ Ime obiralec, obiralka označuje v Savinjski dolini od drugod najetega delavca za obiranje hmelja, v nasprotju s člani hmeljarske družine in posli, ki opravljajo to delo. V tem pomenu uporabljamo ime obiralec, obiralka tudi tukaj.

srednjih kmetov. Pogosto so od domačih obirali hmelj zlasti otroci. Ali drugače: v času med svetovnima vojnama je postalo pravilo, da so obirali hmelj večidel obiralci, medtem ko je bilo to le v majhni ali manjši meri delo članov hmeljarskih družin in njihovih poslov.

c) Po drugi svetovni vojni se opisano razmerje med obiralci in člani družin splošno ni spremenilo. Približno v zadnjem desetletju, se pravi zlasti od 1960 naprej, pa je podoba takale.²⁰ Skorajda iz leta v leto čedalje bolj primanjkuje obiralcev (po ohranjenem ustnem izročilu predvsem zavljo odhajanja na delo v tujino), tako da morajo deloma obirati hmelj tudi domači, kolikor jim to dovoljuje drugo delo, in da sodelujejo pri obiranju tudi starejši ljudje (tudi sosedje včasih pomagajo drug drugemu). Na posestvih pa, kjer lahko najamejo toliko obiralcev, kolikor jih potrebujejo, domači praviloma ne obirajo. Obiralcev je torej v zadnjih letih precej manj kot med svetovnima vojnama in tudi težje jih je dobiti, pogosto pa je manj tudi domačih (ti se odseljujejo v mesta ali odhajajo na delo v tujino). Zato ponekod razpoložljiva delovna sila za obiranje hmelja ne zadošča.

2. a) Od prvih začetkov savinjskega hmeljarstva naprej pa do danes je ostalo število ljudi, ki so obirali hmelj na površini 1 hektarja, bistveno enako. Za čas pred prvo svetovno vojno je iz ohranjenega ustnega izročila sporočeno, da je moralo pri tem delu priti na hektar hmelja okoli 15 odraslih ljudi, če pa so bili vmes tudi otroci, je moralo biti to število primerno višje.

b) Za leta med svetovnima vojnama navaja ohranjeno ustno izročilo, da je obiralo na hektarju hmelja povečini okoli 15 ljudi ali tudi nekaj več. Natančnejše število je odvisno od tega, ali so obirali tudi otroci in ali je bil hmelj drobnejši; v tem, slednjem primeru je delo bolj zamudno, tako da je potrebnih nekaj več delavcev.

c) Omenjeno število je po drugi svetovni vojni ostalo v poglavitnem enako. Hektar hmelja obira danes največkrat okoli 15 ljudi ali več (če so vmes otroci), kadar je hmelj na hmeljevkah in če naj bo obran v 10 do 12, največ v 14 dneh, kar velja za najustreznejši rok (če se obira hmelj počasneje, tj. dlje, trpi njegova kakovost²¹). Hmelja na žičnicah je nekaj več ko na hmeljevkah, zato terja nekoliko več delovne sile, in sicer okoli 20 ljudi na hektar.

3. a) Odkar so se hmeljski nasadi tolikanj razvili, da so kmetje najemali obiralce, so domači komaj še kdaj obirali od jutra do večera; opravljali so drugo delo, in šele ko so to končali, so se lotili obiranja hmelja. Samoumevno: domače delo in obenem obsežnejše hmeljske površine so povzročile, da je bilo neogibno potrebno najemati za obiranje hmelja drugo delovno silo.

b) Tako je bilo tudi med svetovnima vojnama. Domači so pomagali obirati hmelj, toda le zelo redki (razen otrok) so opravljali to delo ves dan. Pravilo je bilo, da so domači obirali, kolikor je to dovoljevalo drugo delo (z živino, okopavanje, kuha itn.), to pa je bilo največkrat popoldne.

c) In tudi po drugi svetovni vojni je v načelu tako, kadar ne primanjkuje obiralcev. V nasprotnem primeru pa obirajo po sili razmer tudi domači, vendar samo toliko, kolikor je to mogoče ob drugem delu. Sicer je obiranje hmelja slej ko prej delo

²⁰ L. 1945 se obsegala slovenska hmeljišča 673 ha, potem so se razširjala: 1949 jih je bilo 1068 ha, 1950 1545 ha, 1957 2020 ha, 1959 2830 ha, 1963 2270 ha: L. Cukala, nav. delo, str. 115 d; gl. o tem tudi J. Kač, nav. delo, str. 3.

²¹ O tem tudi L. Četina, na nav. mestu; J. Petriček, Izboljšani tehnološki postopek v našem hmeljarstvu, Celjski zbornik 1962, Celje 1962, str. 103.

obiralcev, ki jim domači pomagajo ob drugem svojem delu, prav tako pa tudi zato, ker sodijo, da je boljše, če je na njivi med obiralci tudi kdo od domačih, ki pazi, da se dela, kakor je treba.

4. a) V bistvu so bili prvi obiralci sosedje, saj so bili spočetka hmeljski nasadi majhni, tako da so lahko družine svoj hmelj razmeroma zelo hitro obrale in šle nato pomagat tistim, ki so imeli več hmelja. Ko pa je pomoč sosedov zavoljo vse obsežnejših hmeljskih nasadov postala nezadostna, so najemali hmeljarji obiralce, kakor smo že razložili njihov pomen ali ime. Kot območje, od koder so prihajali prvi obiralci pred prvo svetovno vojno, navaja ohranjeno ustno izročilo zgornjo Savinjsko dolino, kamor so hodili hmeljarji po hmeljevke in kjer so se pogodili za sodelovanje pri obiranju. Podoba je, da so se hmeljarji domenili v ta namen predvsem z eno osebo, ki je nato (proti nagradi) dobila v svoji vasi ali v sosednih vaseh potrebno delovno silo; povečini so bila to dekleta.

Enako so ravnali hmeljarji, ko so začeli iskati obiralke še drugod in so odhajali v ta namen v okolico Velenja, na trboveljsko stran, v vzhodno in južno okolico Celja in na Kozjansko. Razen v navedena štajerska območja so hodili hmeljarji po obiralke tudi na Kranjsko, in sicer zlasti v Tuhinjsko dolino.

Hmeljarji so se pogodili z obiralkami edinole glede plačila za mernik obranega hmelja; samo po sebi se je razumelo, da bodo obiralke dobile toliko jesti, da bodo site, in da bo poskrbljeno za skromna ležišča.

b) Med svetovnjima vojnama so hmeljarji, pri katerih se je dodobra uveljavilo obiranje hmelja z obiralkami, le-te najemali, podobno kakor že prej, takole. Največkrat se je gospodar po končanem obiranju zmenil z eno od obiralk (ali obiralcev), naj za naslednje leto (proti nagradi) zbere in pripelje obiralke; nekaj tednov pred obiranjem je gospodar tej obiralki (ali obiralcu) glede domenjenega še pisal. Redkeje ko po pošti pa so se hmeljarji dokončno zmenili s takšno obiralco ali poznejšo vodnico skupine tako, da so se pred obiranjem peljali k njej na dom. Marsikdaj, zlasti na začetku, so priskrbeli obiralke tudi gospodarjevi posli iz svojih krajev. V zvezi z opisanim in v zvezi s hmeljskimi površinami, ki so se med svetovnjima vojnama, kot je bilo ugotovljeno, močno povečale, so v tej dobi prihajale obiralke razen z omenjenih tudi še z bolj oddaljenih območij.

c) Po drugi svetovni vojni najemajo hmeljarji obiralke v poglavitem enako, kakor je bilo povedano za prejšnja desetletja. Vendar je v zadnjih letih nastalo tudi nekaj sprememb. Ker v tem času vse bolj primanjkuje obiralk, se morajo hmeljarji tu in tam tudi po večkrat peljati k vodjem skupin ali celo na domove obiralk, da si zagotovijo potrebno delovno silo za obiranje hmelja. In tudi marsikatera vodnica skupine ne more več zmerom dobiti potrebnega števila obiralk, tako da pripelje v takšnih primerih na obiranje premalo ljudi. Zato si glede tega hmeljarji neredko pomagajo prek sosedov in njihovih obiralk. In zato so v zadnjem času nagrade vodnicam skupin za vsako obiralco, ki jo pripeljejo, razmeroma visoke.

5. a) Naj po ohranjenem ustnem izročilu nadrobneje navedemo kraje, iz katerih so izvirale obiralke. Kot rečeno, je bilo to najprej zgornja Savinjska dolina, pozneje pa so prihajale obiralke tudi iz okolice Velenja (Andraž), Trbovelj, Celja (Dramlje, Šentjurij, Štore, območje Laškega) in Konjic, s Kozjanskega, medtem ko so prihajale z Gorenjskega predvsem iz Tuhinjske doline.

b) Med svetovnjima vojnama so prihajale obiralke še nadalje iz zgornje Savinjske doline, vendar manj ko prej, še nadalje iz okolice Velenja, Trbovelj, Celja (zlasti

Slika 2. Obiranje hmelja (Paržiže pri Braslovčah 1969)

iz Dramelj, Šentjurija in Šentruperta pri Laškem), s Kozjanskega (zlasti iz Planine in Pilštanja), pa tudi iz okolice Šmarja pri Jelšah in Rogaške Slatine, iz Haloz, poleg tega pa iz okolice Ptuja, s Pohorja in pa iz Hrvaškega Zagorja, Medmurja in Prekmurja; in še naprej so prihajale z Gorenjskega, zlasti iz Tuhinjske doline, pa tudi iz Krašnje, in nekaj jih je bilo z Dolenjskega in iz okolice Sevnice.

Na vprašanje, zakaj so prihajale obiralke prav iz naštetih krajev, odgovarja ohranjeno ustno izročilo vselej enako: to so bili slabše razviti in revnejši kraji, kjer je ljudem manjkalo zaslužka.

c) Po drugi svetovni vojni je razmeroma zelo malo obiralk iz zgornje Savinjske doline; tudi iz okolice Trbovelj, Konjic in Sevnice in pa z Dolenjskega jih ni veliko, razmeroma več jih je iz okolice Celja; največ pa prihajajo s Kozjanskega (zlasti iz Planine, Pilštajna in Podčetrтка), iz okolice Šmarja pri Jelšah in Rogaške Slatine, s Pohorja in okolice Ptuja, iz Tuhinjske doline in pa s Hrvaškega, predvsem iz Zagorja (te so razmeroma zelo številne).

6. a) Obiralci ali, pravilneje, obiralke, saj so bile to od vsega začetka povečini ženske, so bile pred prvo svetovno vojno največkrat iz bajtarskih družin (»treba je bilo odhajati z doma za zaslužkom«), ni pa manjkalo tudi deklet, ki so izvirala iz kmečkih družin, in sicer zvečine iz družin manjših kmetov (»bilo je hudo za denar«), pa tudi iz družin srednjih in večjih kmetov, kjer je bilo pri hiši veliko

otrok, vrh tega pa je v času obiranja hmelja na kmetijah razmeroma malo poljskih del.

b) V letih med svetovnjima vojnama se podoba o družbenem izviru obiralk ni spremenila, mimo tega, da so izviralce v tem času obiralke tudi še iz viničarskih družin, saj so prihajale tedaj tudi iz Haloz in okolice Ptuja. In nadrobno iz ohranjenega ustnega izročila: obiralke iz družin večjih in srednjih kmetov so bile ob nedeljah lepo oblečene in se v tem niso razločevale od domačink.

c) V poglavitnem je ostal družbeni izvir obiralk enak tudi po drugi svetovni vojni. Vendar je njihova poklicna sestava v zadnjem desetletju postala različnejša: to so šoloobvezni otroci bajtarjev, manjših kmetov in delavcev, žene in hčere bajtarjev in manjših kmetov, vajenci (v času dopustov), delavke in delavci (prav tako v času dopustov), tu in tam tudi študentke. In dandanes je oblačilna raven in osebna snaga pri obiralkah včasih na razmeroma visoki stopnji.

Kot precej značilen primer družbenega izvira obiralk v najnovejši dobi naj bo navedeno neko posestvo na Gomilskem, ki so bile 1970 njegove obiralke (in obiralci) naslednje: vsi so bili iz Haloz, in sicer mati dveh nezakonskih otrok (9 in 12 let), ki je pripeljala otroka s seboj in obirata hmelj (sicer se preživljajo s priložnostnimi deli pri kmetih); 16-leten bajtarski sin, ki je njegov oče v zadnjem času delavec v »državnem«²² vinogradu; žena bajtarja; žena, ki ima doma le vrk otoli bajte, je prišla z nečakom, ki je sin manjšega kmeta; žena, ki doma nima zemlje (mož je upokojen delavec v »državnem«²² vinogradu) in je pripeljala s seboj 11-letno hčer; hči manjšega kmeta; zidarski vajenec, ki je sin manjšega kmeta in ima dopust; hči manjšega kmeta, ki je odšel na delo v Zahodno Nemčijo; žena manjšega kmeta, ki je pripeljala s seboj 13-letnega sina.

7. a) Dogovor med hmeljarji in obiralkami je od vsega začetka veljal predvsem plačilo za obrani mernik. To plačilo, ki ga ohranjeno ustno izročilo ne sporoča zadosti natančno, so pred prvo svetovno vojno določevali kmetje sami, ko so se glede tega med seboj domenili.²² (Merili so bolj ali manj zvrhano.) O hrani in stanovanju se hmeljarji in obiralke skorajda niso domenikovali. Samo po sebi se je razumelo, da bodo dobili preprosta ležišča v gospodarskem poslopju, v neopremljeni, a v ta namen prirejeni sobi na podstrešju ali ob hmeljski sušilnici. Tudi za hrano je bilo samoumevno, da je bodo dobili toliko, da ne bodo lačni.

b) Za obdobje med svetovnjima vojnama so zadevna pričevanja ohranjenega ustnega izročila natančnejša. Poleg plačila, ki je bilo določeno na sestanku hmeljarjev v Žalcu in ki so ga po navadi pismeno sporočili vodjam skupin (največkrat 1,50 do 2 dinarja za mernik ali škaf), so hmeljarji poravnali obiralkam (in obiralcem) povečini polovico potnih stroškov (ti so znašali zavoljo železniškega popusta polovico redne vozovnice), včasih pa tudi celotne vozne stroške, zato pa so jim obiralke pred odhodom še postavile hmeljevke v kopice, okopale repo ipd.; le redki hmeljarji niso obiralkam ničesar prispevali za vozovnico. Verjetno je bilo podobno tudi pred prvo svetovno vojno, toda tedaj so bili primeri te vrste redkejši, saj obiralke niso kaj več prihajale od daleč, tako da v ohranjenem ustnem izročilu pač zato ni najti sporočila o tem. Hrana je ostajala brezplačna, stanovale pa so podobno kakor že prej. Za dneve, ko zavoljo dežja niso obirale, niso bile plačane; takrat so dobile samo hrano.

²² Za osemdeseta leta 19. stoletja je izpričano, da so plačevali ženam in otrokom za mernik (škaf) po 6 kr.: J. Hausenbichler, nav. delo, str. 20.

c) Po drugi svetovni vojni plačujejo hmeljarji obiralkam polovico ali tudi vse prevozne stroške (da si jih tako laže zagotovijo); četrtnski popust za skupinsko vožnjo daje samo železnica (ne tudi avtobusi), vendar so težave za večje število potnikov z ene postaje, deloma pa se ti obrazci, če gre za razmeroma kratke razdalje, tudi ne splačajo (zavoljo svoje cene), tako da obiralke le v omejenem obsegu izrabljajo to olajšavo. Za hrano so začeli v zadnjih letih po sklepu kmetijske organizacije odtegovati plačilo za določeno količino obranega hmelja, in sicer za 3 škafe na dan. Zavoljo pomanjkanja obiralk pa dajejo hmeljarji čedalje večkrat ali skorajda povsod hrano zastonj, da jih laže ali sploh dobijo. Iz istega razloga so se do neke mere zboljšale tudi stanovanjske razmere obiralk: deloma stanujejo še naprej tako, kakor je bilo povedano, deloma pa spijo v sobah in podobnih prirejenih prostorih in pa v posteljah. Iz istega razloga hmeljarji ne merijo več zvrhano, temveč malone »štrihano«. Glede plačila hmeljarji (po prejšnjem sklepu kmetijske organizacije) praviloma pismeno obvestijo vodnice skupin pred obiranjem (ne glede na krajevni tisk in radio); ponekod pa prebijajo brez takšnega sporočila, in obiralke, če dlje časa poznajo hišo, kamor hodijo obirat, zaupajo plačilo gospodarju, ker menijo, da jih bo plačal pač tako kakor drugi hmeljarji in da to ne bo slabše kakor lani. Dnevi, ko zavoljo dežja ne obirajo, ostajajo slej ko prej neplačani, ni pa tedaj odtegnjena hrana.

8. a) b) c) Mimo omenjenega dopisovanja med hmeljarji in vodnicami skupin z strani najemanja obiralk so se o vsem zmenili zmerom samo ustno. Pisanih pogodb ni bilo.

9. a) Kar zadeva starost (in spol) delovne sile, spričuje ohranjeno ustno izročilo, da so bila to pred prvo svetovno vojno dekleta, stara povečini 18 do 25 let.

b) Zelo podobno je bilo tudi med svetovnjima vojnama. Prevladovala so dekleta nad 15 ali 16 let, obirale pa so tudi ženske do 40 let in tu pa tam še starejše, medtem ko so otroci pri obiranju hmelja le malo sodelovali. Redkokje so obirali moški, in sicer zato, ker imajo ženske za obiranje hmelja po splošni sodbi »bolj urne prste«.

c) Po drugi svetovni vojni se je podoba toliko spremenila, da spričo nakazanega pomanjkanja obiralk v zadnjih letih obirajo zdaj večidel deklice, pa tudi dečki in starejše ženske.

10. a) Že pred prvo svetovno vojno so po ohranjenem ustnem izročilu obiralke prihajale na delo praviloma v skupinah z vodnico.

b) Tudi med svetovnjima vojnama so prihajale obirat zvečine v skupinah, z vodnico na čelu; dosti redkeje so prihajale posamič (in se nato ponujale hmeljarjem). Vodnice (partifirarce, kapelniki) so dobile od hmeljarjev, prav kakor že prej, za obiralke, ki so jih pripeljale, pavšalno nagrado, hkrati pa so dobile zdaj ponekod tudi nekaj denarja od obiralk kot plačilo za to, da so jih pripeljale na delo ali do za-sluzka. Vodnica je bila povečini nekaj starejša obiralka, ki je tudi pazila na dekleta in se imela za odgovorno za skupino. Marsikdaj so bile v skupinah sestre in prijateljice kakor tudi matere in hčere.

c) Skorajda enaka je ostala podoba tudi po drugi svetovni vojni. Še naprej prihajajo obirat večidel v skupinah s svojo vodnico. Redke prihajajo posamič; te so namenjene zlasti v najvzhodnejši del hmeljarskega ozemlja v Savinjski dolini. Ker je v zadnjih letih zmerom teže dobiti obiralke, so se povišale nagrade, ki jih dobijo vodnice, da pripeljejo obiralke. L. 1968 je znašala nagrada za pripeljano

obiralko 500 S-din, 1970 pa okoli 1000 S-din. Med obiralkami je tudi danes razmeroma pogosto najti matere z otroki, pa tudi sestre.

11. a) Prve obiralke, pred prvo svetovno vojno, so prihajale obirat na vozovih, in sicer so se peljali ponje hmeljarji. Tu je šlo za najbližje ozemlje, za zgornjo Savinjsko dolino in druga bližnja območja. Prve obiralke iz Tuhinjske doline pa so hodile do Motnika peš, tja so prišli ponje hmeljarji s konji in jih odpeljali na svoja posestva. Podobno je bilo pred prvo svetovno vojno tudi na Trojanah, do tja so prihajale obiralke peš, tam so jih prav tako čakali hmeljarji s konji. Prve obiralke, ki so se pripeljale obirat z vlakom, pa so šli iskat hmeljarji z vozom na železniško postajo.

b) Med svetovnjima vojnama so prihajale obiralke praviloma z vlakom. Prihajale so okoli 15. avgusta, po navadi v popoldanskem času. Hmeljarji so šli ponje z lojtrskimi vozovi. Gospodar (navadno ne v delovni obleki) je ob tem vsaki obiralki segel v roko. Pogosto so obiralke ob prihodu na postajo prepevale, pa tudi potem, med vožnjo na kmetije (nekateri obiralci so prišli s harmoniko). Marsikatero obiralke so bile bolj oblečene, da bi več veljale. Košaro in vrečo za obiranje je prinesla vsaka s seboj, pa tudi delovno obleko in obutev. Ko so prišle na posestvo, so dobile kruh in včasih tudi jabolčnik, in pokazali so jim prostore, v katerih bodo prenočevale. Nato so si šle ogledat hmeljišča (da so lahko videle, kje bo mogoče bolje obirati; pri tem je imela prednost vodnica). Za večerjo so dobile belo kavo in kruh ali tudi kaj boljšega. Naslednje jutro so začele obirati.

c) Po drugi svetovni vojni prihajajo hmeljarji (navadno ne v delovni obleki) po obiralke na postajo z lojtrskimi vozovi (deloma s traktorsko vleko), tu in tam tudi z avtomobili. Ker v zadnjih letih vse bolj primanjkuje obiralk, si jih hmeljarji kdaj pa kdaj na postaji (včasih celo še prej, t. j. na poti, ko se jim peljejo naproti) drug drugemu prevzemajo (ponujajo več zaslужka in obljudljajo manjši ali sploh nobenega odtegljaja za hrano). In zdaj obiralke ne prihajajo skorajda izključno le popoldne kakor poprej, temveč ponekod prav tako dopoldne, tako da začnejo obirati tudi že dopoldne. Ob prihodu na postajo in na poti na kmetijo dandanes manj prepevajo. V zadnjem obdobju je dekleta čedalje bolj sram iti na pot s košaro in z vrečo, rajši imajo kovčke in želijo dobiti vreče in košare pri gospodarju. (Hrvatice iz nekaterih vasi ob Sotli ne povejo v domačih vaseh, da grejo obirat hmelj, da jih sovaščani zavoljo tega ne bi podcenjevali, marveč pravijo, da grejo na dopust, in jemljejo zato na pot kovčke.) Poleg kovčkov so se v zadnjem desetletju uveljavile tudi potovalke. Sem in tja naredijo zdaj po prihodu obiralk na kmetijo likof in tedaj na dvorišču ali podu zaplešejo.

12. a) Za čas pred prvo svetovno vojno ohranjeno ustno izročilo ne spričuje dovolj natančno, koliko dni so obirali hmelj na enem posestvu.

b) Med svetovnjima vojnama so obirali na poprečno velikih hmeljiščih okoli 14 dni ali nekaj manj. Na posestvih pa, kjer so imeli do 1928 mimo goldinga tudi še württemberški (tettнанški) hmelj,²³ ki je dozorel 10 do 14 dni pozneje,²⁴ se je obiranje ustrezno podaljšalo.

c) Po drugi svetovni vojni traja obiranje okoli 14 dni; v zadnjem času zavoljo pomanjkanja obiralk marsikje obirajo nekaj dni več.

²³ F. Baš, *Gospodarsko poslopje v Savinjski dolini*, Časopis za zgodovino in narodopisje XXIV, Maribor 1929, str. 87; V. Valenčič, nav. delo, str. 314.

²⁴ O tem tudi J. Teržan, *Poučnik o gajenju hmelja*, str. 34.

Slika 3. Obiralka stresa hmelj iz košare v vrečo (Parižlje pri Braslovčah 1969)

13. a) O tem, kako je potekal delovni dan pri obiranju, ve ohranjeno ustno izročilo za čas pred prvo svetovno vojno razmeroma malo povedati. Izpričano je, da so obirali ves dan in da so si vzeli čas samo, da so jedli. Kot merilo je rabil žitni lesen mernik ali škaf, ki je meril 18 col (merjeno diagonalno v posodi, se pravi od enega konca dna do roba na nasprotni strani), t. j. okoli 35 litrov.

b) Tudi med svetovnima vojnama je ostalo merilo isto, pač pa so začeli tedaj namesto težkih lesenih izdelovati lažje, pletene mernike (ki so bili zato, da bi se dosegla boljša mera, včasih tudi preveliki). Delovni dan je sporočen takole. Delali so od svita do mraka. Obiralke je zbudila vodnica. Če je bila njiva blizu, so zajtrkovali, kosile in večerjale doma, sicer so doma samo večerjale, to je bilo po koncu dela. Malica je bila zmerom na njivi, okoli pol devetih in štirih popoldne, med delom, tako da ob tem niso sedle. Razen po kosilu, ko so si nekoliko počile, niso ves dan poznale počitka. Delale so prav tako ob nedeljah, a takrat so šle najprej k maši. Gospodarji so merili obrani hmelj povečini petkrat ali štirikrat na dan, in sicer bolj ali manj zvrhan škaf. Obiralke so na dan nabrale v poprečju okoli 15 škafov; višje število, okoli 20 škafov, so dosegale le najboljše obiralke. Med delom so (razen v vročini; največkrat proti večeru, pa tudi zjutraj) rade prepevale.

c) Po drugi svetovni vojni kaže delovni dan v primerjavi s poprejšnjo dobo naslednje razločke. Postal je nekaj krajši; zdaj budijo obiralke marsikdaj gospodarji. Med malico počivajo, in hmeljarji jim ob slabem vremenu včasih posojajo gumijaste škornje, vreče ali tudi obleko. Ob nedeljah so v prvih letih po drugi svetovni vojni še vsi hodili k maši, medtem ko se je v zadnjem desetletju to v precejšnjem obsegu nehalo. V nedeljo, redko ob delavnikih, končajo obiranje kdaj pa kdaj prej, da grejo v kino. Dandanes merijo hmeljarji marsikdaj samo trikrat na dan; v navadi je »blagi vrh«. Na dan oberejo odrasle obiralke poprečno okoli 15 škafov ali nekaj manj, toda to ne pomeni splošnega poprečja, ker so številne obiralke še otroci, ki oberejo precej manj. Od 1958 naprej so v rabi enotni, kovinski škafi, ki merijo po 30 litrov. Zato in zavoljo drugačnega merjenja obsega zdaj poln škaf precej manj kakor pred drugo svetovno vojno; to tudi kaže, koliko se je zmanjšala delovna storilnost pri obiranju. Petja po drugi svetovni vojni med obiranjem skorajda ni več, potem ko ga je okupator prepovedal zato, ker je bilo slovensko.

14. a) O hrani obiralk pred prvo svetovno vojno vemo iz ohranjenega ustnega izročila, da je bila preprosta, da je bila najpogosteje za zajtrk prežganka in kruh, za kosilo enolončnica, včasih tudi še solata, za večerjo pa mlečna kaša ali močnik in krompir v oblicah, medtem ko so dobivali za malico kruh.

b) O hrani med svetovnima vojnama so pričevanja ohranjenega ustnega izročila natančnejša. Kakovostni razloček nasproti prejšnjim letom je bil tedaj predvsem pri kruhu, ki je bil pred prvo svetovno vojno precej slabši (črn, iz mešanega žita), po njej pa je bilo v kruhu več pšenične moke. V tej dobi so zajtrkovali belo kavo in kruh, belo kavo in žgance ali pa prežganko in kruh. Za malico je bil kruh, redkokdaj jabolčnik ali sadje; obiralke so si dajale kruh v nadržja in ga jedle, kot povedano, med delom. Za kosilo je bila marsikje enolončnica, pogosto pa je bilo kosilo tudi iz dveh jedi (»riht«); meso so jedle zvečine samo ob nedeljah, podobno kakor potice. Nadrobneje. Najpogosteje so kosile krompir, prav tako kisel krompir in tudi s kumarami (murkami) in zeljem, fižol, tudi s kumarami in krompirjem, in pa ričet, redkokdaj tudi z mesom. Manj pogosto so kosile zabeljeno juho, kašo, štruklje, riž, kislo mleko in zavitek, tega slednjega zlasti ob nedeljah. Za večerjo so imele prav tako največkrat krompir, tudi s kislim mlekom, dostikrat pa so večerjale

prerezan krompir, t. j. krompir v oblicah, prerezan čez pol in kuhan v slani vodi; sicer so imele za večerjo pogosto mlečno kašo, medtem ko je bil fižol tudi kot solata zvečer nekaj redkeje na mizi, podobno kakor prežganka, mlečni riž, močnik in kislo mleko s kruhom. Posamezni kmetje so belili hrano za obiralke z lojem, ker je bil cenejši, medtem ko za domače niso belili tako. Sploh so nekateri kmetje jedli v času obiranja drugačno, boljšo hrano kakor obiralke, vendar takšnega stanja ni mogoče splošiti, čeprav nikakor ni bilo redko; vsekakor so bili manjši razločki med hrano obiralk in gospodarjeve družine pogostni.

c) Po drugi svetovni vojni je hrana obiralk v marsičem drugačna. Do pred nekaj leti so jedle iz skupne sklede, zdaj jejo skorajda vsaka iz svojega krožnika, menažke, kozice ali skledice. V zadnjih letih jim pripeljejo hrano na polje povečini v vedrih iz umetne snovi, medtem ko so jim jo prej prinašali v loncih ali v velikih košarah. In v zadnjih letih kmetje čedalje pogosteje ne pečejo več kruha doma, temveč je zmerom več hiš, pri katerih kruh rajši kupujejo, zakaj peka doma jim jemlje preveč časa, gospodinje pa so dovolj zaposlene že s pripravami obrokov. (V Trnavi so še 1969 pekli na nekem posestvu kruh doma, a so morali v ta namen najeti pomočnico, ki so ji morali plačati na dan 2000 S-din. Odtlej porabljajo ta denar za nakup kruha.) Poprečno pojejo obiralke okoli tri četrtil kilograma kruha na dan. Nekdanje mnenje, po katerem je bilo za kmetijo srmatno, če ne bi kruha za obiralke pekli doma, je zdaj opuščeno.

Za zajtrk dobivajo po drugi svetovni vojni praviloma belo kavo in kruh ali prežganko in kruh. Za malico je kruh in jabolčnik ali tudi še sadje, ponekod pa so začeli hmeljarji v zadnjem času dajati za malico poleg kruha marmelado, slanino ali celo salamo. Nekateri predvidevajo, da se utegnejo te nove sestavine malice hitro na splošno uveljaviti, podobno kakor v prvem desetletju po drugi svetovni vojni jabolčnik, ki je tedaj pri malicah povsem nadomestil vodo. — Kar zadeva kosilo in večerjo, je v zadnjem desetletju poleg domače ali nekdanje kmečke hrane prišla v navado tudi drugačna: npr. rižota, makaronovo meso, mlečni riž ali bel zdrob, ponekod tudi vzhajanci («buhteljni»), praženec in kompot. Natančneje povedano.

Za kosilo ne dajejo danes nikjer več enolončnic, temveč vselej po dve ali tri jedi. Meso je zdaj včasih tudi med tednom, ne več samo ob nedeljah, ko ponekod pripravijo tu in tam celo piščance. Čez teden sestoji kosilo, kot je podoba, največkrat iz krompirja, tudi kot golaža in v solati, fižola, tudi s kumarami, in iz različnih testenin, tudi z mesom, nekaj manj pa kosijo ričet in rižoto. Ob nedeljah je za kosilo juha, meso ali obara, krompir in solata, po navadi tudi posladek: potica, praženec, vzhajanci ali kompot. Za večerjo imajo podobne jedi ko opoldne: eno od gostih toplih jedi in solato ali namesto solate čaj s prekuhanim jabolčnikom; če je opoldne krompir, so zvečer na mizi testenine, in narobe. Tako jejo zvečer krompir, tudi v juhi, v katero je včasih zakuhan malo belega zdroba, nadalje mlečni riž in fižol, nekaj manj pa prežganko, močnik, kavo in mlečno juho (belo župo), ki sestoji iz mleka in vode in na tem zakuhanih močnatih svaljkov; od solat jejo največ paradižnikovo, pogosto pa tudi fižolovo in zeljnato. — Če jejo doma, je to po drugi vojni kakor tudi prej na dvorišču, v uti ali v veži.

Dandanes jejo obiralke enako hrano ko domači, ponekod morda celo boljšo. Vzrok je jasen: spričo zmerom večjega pomanjkanja obiralk mora biti hrana dobra, če hočejo gospodarji dobiti in obdržati to delovno silo, ki glede hrane take razmere deloma izrečno izrablja. Seveda pa omogoča opisano raven hrane tudi ustrezno zboljšanje gmotnih razmer v Savinjski dolini po drugi svetovni vojni.

15. a) Pred prvo svetovno vojno so prenočevale obiralke zvečine na skednjih, na slami ali senu, ponavadi brez rjuh; za odejo je dobila vsaka od gospodarja po en koc.

b) Med svetovnjima vojnama so stanovale obiralke podobno kakor v prejšnjih letih večidel na gospodarskih poslopih ali v utah, na senu, slami ali slamnjačah, ki so bile pokrite s hodnimi rjuhami, hmeljskimi vrečami ipd., tu in tam pa so bile opremljene tudi z blazinami; odevale so se s koci, ponekod s prešitimi odejami. Poleg tega so spale tudi v sobah, ki so bile dozidane novim sušilnicam hmelja in so ostale po navadi neopremljene. Za to dobo je sporočeno, da so obiralke v navedenih prostorih razmeroma precej pazile na red in snago in si postiljale »postelje« (na tleh), tako da so jim kmetje tu in tam dajali tudi prešite odeje.

c) Po drugi svetovni vojni spijo obiralke deloma še naprej na senu ali slami na gospodarskih poslopih; v takšnih primerih ima vsaka svojo ali pa po dve in dve skupno rjuho in po eno odejo ali koc, po potrebi še drugo. Deloma pa prenočujejo v sobah. To so mimo sob ob hmeljskih sušilnicah ali zasilno prirejenih sob na podstrešju hiše prazne sobe na marofu, ki so (elektrificirane in) prirejene za obiralke: s slamnatimi ležišči na tleh, z mizo in stoli in z obešalniki; v takšnih sobah, ki jih lahko zaklepajo, spravljajo tudi vse svoje reči, ki so jih prej shranjevale pri gospodnji v hiši; tako se držijo bolj zase in ne hodijo v gospodarjevo hišo razen tistih, ki pomagajo nositi hrano. In marsikateri premožnejši hmeljarji so si v zadnjem desetletju postavili nove hiše, medtem ko so namenili stare za čas obiranja obiralkam, sicer pa rabijo za polgospodarske namene. Dandanes imajo hmeljarji kdaj pa kdaj po dve ali celo po tri skupine obiralk, ki se med seboj ne družijo in jim tudi ne morejo dati skupnega prostora za spanje, saj je v takšnih primerih prišlo do tatvin in drugih neprilik. Tako spi na nekaterih posestvih npr. ena skupina obiralk v sobi na marofu, druga v sobi na podstrešju hiše. Tudi v sobah dobi vsaka obiralka po en koc in po eno rjuho ali pa po dve skupaj po eno rjuho in praviloma tudi blazino, napolnjeno z otavo. Ležišča so na tleh, na vrečah, ki so navadno napolnjene s slamo ali s koruznim ličkanjem, včasih pa tudi z otavo in plevami; te vreče napolni gospodar nekaj dni pred prihodom obiralk. Ker v zadnjih letih zelo pogosto obirajo otroci, je v omenjenih prostorih zdaj manj reda, vrh tega pa tudi manj pazijo na rjuhe in koce.

Do današnjega dne si obiralke umivajo povečini le roke, nekatere pa se zjutraj sploh ne umivajo, zlasti starejše obiralke in otroci. Dolgoletne obiralke pravijo, da si tudi zvečer ni dobro umivati rok, tako da smola, ki ostane na rokah, varuje kožo, da je hmelj ne prežre. Zakaj nevarno je, da dobi obiralka povsem prežrto kožo na rokah, in sicer predvsem v deževnih dneh in rosnih jutrih. (Zgodi se, da obiralka ne prenese na koži hmeljeve smole ali prahu; zavaljo otekle kože mora potlej nehati obirati). Mlajše obiralke si zjutraj marsikdaj umivajo roke in obraz; zvečer si umivajo roke, ne da bi si jih namilile, pač pa si jih umivajo ob sobotah zvečer, z milom in peskom, da bi ob nedeljah ne imele grdih rok.

Brisače, milo in perilo imajo v prostorih, v katerih spijo; če teh ni mogoče zakleniti, prinesejo vse svoje reči h gospodarju. V zadnjih letih prinašajo nekatere mlade obiralke s seboj spalne srajce, kremo za obraz, lošč za lase in mleko za umivanje obraza.

Do prvih let po drugi svetovni vojni so bile obiralke dosti slabše oblečene kakor pozneje. Pogosto so prihajale obute v slabe čevlje, med obiranjem pa so bile od prvega do zadnjega dne bose. Dandanes prinašajo s seboj sandale in včasih tudi

Slika 4. Obiralke z vrečami hmelja pri merjenju ob vozu (Parižlje pri Braslovčah 1969)

gumijaste škornje za deževne dni in rosna jutra. Dostikrat prinašajo tudi delovne hlače, da jih na njivah ne opikajo komarji. Perila si prej skoraj v vsem času obiranja niso preoblačile, medtem ko ga zdaj preoblačijo in perejo. In imajo, kakor deloma tudi prej, po dve delovni obleki, eno za preobleči, če jih premoči dež na njivi. Za nedeljo imajo boljšo obleko, v tej tudi pridejo in odidejo, medtem ko so do let po drugi svetovni vojni marsikatero obiralke prihajale samo v eni obleki. Obleke in druge svoje reči nosijo zdaj v kovčkih in potovalkah, ne več v košarah kakor prej.

16. a) Glede prostega časa ob delu oziroma ob obiranju spričuje ohranjeno ustno izročilo za dobo pred prvo svetovno vojno, da ga ni bilo in da si ga tudi nihče ni želel, ker so hotele obiralke kar največ obrati in tako kar največ zaslužiti. Samo po obiranju, zvečer, so imele nekaj prostega časa, medtem ko ga med obiranjem, na hmeljišču, ni bilo nič, tudi med malico ne, saj so jo použile kar med delom; edinole ko so zajtrkovale in kosile, so prenehale obirati. Ob nedeljah zjutraj so šle k maši.

b) Prav tako je bilo tudi v letih med svetovnima vojnama.

c) Podobno je ostalo tudi po drugi svetovni vojni do danes. Razložki so v tem, da zdaj, medtem ko malicajo, ne obirajo, temveč sedejo, da si privoščijo nekaj počitka po kosilu, da med tednom, vendar le redkokdaj, nehajo prej obirati, zato da grejo zvečer v kino, in da se grejo, prav tako le redkokdaj, na hitro okopat v Savinjo. Sicer pa je tudi dandanes prosti čas za obiralke edinole zvečer po obiranju.

17. a) O tem, kako so obiralke izrabljale zvečer svoj prosti čas, ne zvemo za dobo pred prvo svetovno vojno iz ohranjenega ustnega izročila nič natančnejšega. Izpri-

čano je le, da so tedaj ob večerih malo posedele in zapele, poredkoma pa celo zaplesale; zelo pogosto, skorajda obvezno so molile rožni venec. In zgodaj so hodile spat.

b) Za obdobje med svetovnima vojnama je ohranjeno ustno izročilo glede prostega časa natančneje. Tudi v teh letih so obiralke zvečer še malo posedele, preden so šle spat, in molitev je bila zvečer malone obvezna. Še bolj ko prej pa je bilo med svetovnima vojnama med obiralkami v navadi petje, ki je bilo zanje do malega značilno. Pele so že, ko so šle na njivo in domov, pele so, kot že povedano, med obiranjem (tam so včasih tudi ukale, da se je slišalo na sosednje njive, od tam so jim druge z ukanjem odgovarjale, tako da je šlo tedaj ukanje od njive do njive po vsej dolini) in pele so prav tako zvečer. Razpoloženje je bilo takrat baje drugačno, bolj veselo kakor dandanes. Po ubranem petju so bile zlasti znane skupine z vzhodnega slovenskega štajerskega. In če je bilo mogoče, so mlajše obiralke vzele iz domače vasi s seboj na obiranje fanta, ki je igral na harmoniko, tako da so potem pri gospodarju včasih tudi plesale. Različne skupine se na splošno niso družile med seboj. Obiralkam so se pridruževali ali hodili k njim v vas tudi vaški fantje. Ob tem je prihajalo do razmerij, ki pa so bila omejena samo na čas obiranja. Nezakonski otroci so bili izjema. Sploh so ta, večidel skrivna razmerja ovirale vodnice skupin, ki so največkrat skušale paziti na obiralke, prav tako pa so tudi hmeljarski očetje nasprotovali takšnim zvezam, ki jih, kot je podoba, ni bilo kaj več.

c) Po drugi svetovni vojni so se ob večerih molitve v precejšnjem obsegu nehale; molijo le še starejše obiralke, ki hodijo tudi najbolj zgodaj spat. Po drugi svetovni vojni se petje, potem ko ga je, kot rečeno, prepovedal okupator zato, ker je bilo slovensko, tudi zvečer doma ni obnovilo, kot se ni na njivah. Harmonikarjev je zmerom manj; njihovo vlogo je prevzel radio, prenosni radijski sprejemnik, ki ga imajo v hmeljarskih hišah ali ga prinašajo nekatere obiralke s seboj, kakor tudi gramofon, ki ga prav tako imajo posamezni hmeljarji ali ga tu in tam prinašajo s seboj obiralke. Ob takšni glasbi marsikdaj tudi zapplešejo, saj se obiralkam radi pridružijo fantje iz vasi. Ker se delovni dan zdaj začinja nekaj pozneje, ostajajo obiralke razen starejših in otrok nekaj dlje pokonci in obiskujejo sem in tja tudi bližnje kinematografe. Vendar je to veliko redkejša izraba prostega časa kakor poslušanje glasbe in ples, ko prihajajo skupaj domači iz več hiš in prav tako sosedne skupine obiralk (sicer takšnih vezi povečini ni), tako da morajo vodnice skupin pogosto naganjati obiralke spat, zlasti še otroke med njimi. Zveze med vaškimi fanti in obiralkami so dandanes, kot je sporočeno, razmeroma številnejše, vsekakor pa svobodnejše kakor pred drugo svetovno vojno. Še zmerom so bolj skrivne, vendar manj kakor prej, tako da tu in tam posegajo vodnice skupin vmes, ko skušajo fantje ponoči priti k obiralkam. In v tem obdobju dobijo obiralke za konec tedna včasih obisk od doma, ki jim tedaj tudi pomaga pri delu, na hrani pa je zastoj pri gospodarju.

18. a) O tem, ali so hmeljarji kdaj odpuščali obiralke ali jih kaznovali zavoľjo slabega dela, ne vemo za čas pred prvo svetovno vojno iz ohranjenega ustnega izročila nič natančnega.

b) Med svetovnima vojnama pa je bila podoba takale. Ker je bilo tedaj dovolj delovne sile ali dovolj povpraševanja po delu, so bili hmeljarji strožji kakor dandanes, ko primanjkuje obiralk, pa tudi obiralke so bile bolj prizadevne, saj je bilo v oni dobi vse teže priti do zasluška kakor v zadnjih letih. Tako so bili med svetovnima vojnama odpusti obiralk le redki. Če je katera slabše obirala, so jo

Slika 5. Merjenje hmelja (v škafu) na gospodarjevem vozu (Pariziže pri Braslovčah 1969)

hmeljarji opomnili ali posvarili, marsikdaj pa so v takšnih primerih tudi zvrhano merili obrani hmelj. Najstrožja kazen poleg odpusta z dela je bila ta, da je gospodar stresel slabo obran hmelj na plahto in ga je morala obiralka prebrati, kar je vzelo veliko časa. Na splošno pa, kot povedano, opomini ali svarila in kazni obiralk v času med svetovnima vojnima kljub zahtevnosti gospodarjev niso bile kaj bolj potrebne, ker so bile obiralke po veliki večini dovolj prizadevne, tudi po hmeljarskih merilih. Zato so bili odpusti z dela skorajda izjemni.

c) Po drugi svetovni vojni so bile zadevne razmere spočetka enake ko prej. Bolj ko pa primanjkuje obiralk, manj zahtevni postajajo hmeljarji, samo da dobijo in obdržijo zadosti delovne sile za obiranje. Tako v zadnjih letih skorajda ni več odpustov z dela, podobno ne zvrhanega merjenja in stresanja obranega hmelja na plahto ali prebiranja kot kazni za slabo obiranje. Največ, kar dandanes podvezamo hmeljarji zoper slabo delo obiralk, so opomini ali svarila. Kaj drugače ne ukrepajo, ker so »veseli, da imajo obiralke« in si želijo, da bi ostale na posestvu do konca obiranja; kazni pri delu bi utegnile povzročiti odpoved ene ali več obiralk, ki bi jim lahko sledile še druge. Ali še drugače: hmeljarji ne storijo danes pri delu proti obiralkam ničesar, kar bi moglo povzročiti njihovo odpoved, saj bi bilo v takšnem primeru ogroženo uspešno obiranje, t. j. uspešen letni pridelek hmelja.

19. a) b) Po tem, kar je bilo zapisano, je na dlani, da med svetovnima vojnima (za čas pred prvo svetovno vojno ni na voljo ustreznih pričevanj) obiralke praviloma niso odpovedovale hmeljarjem. Z dela so odhajale samo zavoljo bolezni ali če so dobile sporočilo, da jim je doma kdo umrl. Odpovedi so bile torej povsem izjemne. Bile pa so za hmeljarja sramotne, saj so si jih ljudje razlagali kot znamenje, da so na takšnem posestvu delovne razmere nevzdržne. Odpovedi so izvirale predvsem iz načina merjenja (»prehuda mera«), manj zavoljo preslabe hrane

ali stanovanja. Tedaj ni bilo predpisanih mernikov, in če je bil mernik kar se da širok in nizek, je šlo precej več hmelja v vrh kakor v ožjem in višjem merniku.

c) Po drugi svetovni vojni je odpovedi obiralk nekaj več ko prej, nikakor pa niso pogostne. Ker v zadnjem času dostikrat obirajo šolski otroci, ti pri tem delu včasih ne držijo zavoljo prešibkih telesnih moči, tu in tam tudi ne zavoljo domotožja. Vendar se to dogaja le poredkoma, podobno kakor so redke odpovedi obiralk zavoljo njihove bolezni ali če jim doma kdo umre. Razmeroma največ odpovedujejo obiralke zavoljo preslabe hrane, zlasti pa zavoljo slabega merjenja: čeprav se uporabljajo po letu 1958 predpisani, enotni škafi iz pločevine, je merjenje še zmerom odvisno od tega, ali vsuje hmeljar hmelj v mernik hitro in ga s tem potlači, ali ga vsipa narahlo, se pravi počasi, tako da gre v mernik manj hmelja. Odpovedi obiralk veljajo slej ko prej kot sramota za hmeljarja, so pa tudi še dandanes razmeroma redke, čeprav ne enako redke kakor med svetovnima vojnama. Hmeljarji resda niso več tolikanj zahtevni kakor v prejšnjih časih, vendar obiralkam to delo ne pomeni več enako pomembnega zaslужka kot nekoč, in tudi na drugih posestvih, če jim je tam bolj pogodu, jih marsikdaj radi sprejmejo.

20. a) Ker za čas pred prvo svetovno vojno nimamo zadostnih pričevanj o odpustih in odpovedih obiralk, ne moremo izreči sodbe o tem, ali so šle v takšnih primerih obirat na druga posestva.

b) Med svetovnima vojnama so odpuščene obiralke ali obiralke, ki so odpovedale gospodarjem, šle bodisi domov ali obirat na druga posestva, če je tam primanjkovalo obiralk; tega pa v oni dobi praviloma ni bilo.

c) Po drugi svetovni vojni je bilo najprej podobno kakor prej. V zadnjih letih pa, ko čedalje bolj manjka te delovne sile, dobijo obiralke, ki so na kakem posestvu odpovedale, zlasti če so odpovedale zavoljo slabega merjenja (odpuščenih obiralk praviloma ni več), delo malone povsod, kjer takrat še potrebujejo delovno silo za obiranje, in takšna posestva so razmeroma številna. Edinole obiralke, ki so odpuščene ali so odpovedale pri sosedu, ne vzamejo na delo pri sosedovi hiši.

21. a) Ali so obiralke potem, ko so končale obiranje pri svojem gospodarju, šle nato obirat še na drugo posestvo, ne vemo za čas pred prvo svetovno vojno ničesar.

b) Med svetovnima vojnama pa je bilo takole. Ker vse do zadnjega časa ni bilo stiske za obiralke, so jih lahko hmeljarji najemali toliko, kolikor so jih potrebovali. Tako je bilo le redko mogoče, da bi bile šle obiralke potem, ko so končale obiranje na enem posestvu, obirat še na drugo. Če pa je kdaj tako nanese, so se glede tega zmenili sosedje ali sorodniki (navadno samo ti), in hmeljar je prosil svoje obiralke, da so šle po končanem delu za kakšen dan še drugam (kjer je gospodar prej sporočil to svojim obiralkam), da se ne bi tam obiranje zavleklo v hmeljarjevo škodo. Obiralke so v to privolile, vendar večidel nerade, ker je obiranje zelo utrudljivo in so bile potem, ko so končale na enem posestvu, t. j. največkrat po kakih 14 dneh ali nekaj manj, že močno utrujene. Da bi bil v teh primerih nagovoril obiralke drug hmeljar, ne da bi se bil prej glede tega domenil z njihovim gospodarjem, je bilo izjemno.

c) Po drugi svetovni vojni je ostalo sprva tako, kakor je bilo med vojnoma, pozneje pa je marsikje postala zavoljo vse večjega pomanjkanja obiralk potrebna dopolnitev te delovne sile. Zato dandanes številni hmeljarji želijo, da bi vrste njihovih obiralk pomnožile takšne, ki so že končale obiranje, tako da bi bilo to delo pravočasno končano. Deloma se to še dogaja kakor v prejšnjih letih, deloma pa ne več,

ker zdaj obiralkam to delo ne pomeni več enako pomembne postavke kakor nekoč in jim ni več toliko do zaslужka par dni ko prej, pa tudi njihova odvisnost in privrženost gospodarju je iz istih vzrokov manjša, kakor je bila v prejšnjih desetletjih.

22. a) Kot rečeno, iz ohranjenega ustnega izročila ni mogoče posneti, koliko so zaslužile obiralke pred prvo svetovno vojno. Pač pa vemo za to dobo, kakšen je bil način obračunavanja za izplačilo. Medtem ko imajo dandanes hmeljarji zvezke, v katere sproti zapisujejo, koliko škafov so obrale posamezne obiralke, je bilo pred prvo svetovno vojno drugače: s posestva graščine Štrovsnek so hmeljarji prevzeli (baje skupaj s hmeljem) navado, da so ugotavljali število obranih škafov s kartončki, ki so bili opremljeni s številkami in deloma z njihovo štampiljko. S temi kartončki, ki so jih imenovali balete, so ravnali hmeljarji podobno kakor z denarjem: za toliko in toliko obranih škafov so dobile obiralke kartončke z ustreznimi številkami. V ta namen so prinašale s seboj majhne vrečke, ki so si jih obesile okrog vratu in v njih hranile kartončke, na podlagi katerih so bile izplačane ob koncu obiranja. Tak način obračunavanja je bil hmeljarjem pred prvo svetovno vojno najprikladnejši, saj tedaj niso bili tolikanj vajeni pisave kakor dandanes in na splošno niso radi pisali. Ob tem pa je obstajala nevarnost, da so lahko obiralke kartončke izgubljale ali si jih tudi kradle.

b) Med svetovnjima vojnama je bilo obračunavanje na podlagi kartončkov v določenem obsegu še naprej v navadi, poleg tega pa so se uveljavili tudi zvezki, v katere so si hmeljarji ob vsakem merjenju zapisovali, koliko škafov so obrale obiralke. Izplačilo je bilo v hiši največkrat zvečer, po končanem obiranju. Kot plačilo za škafo obranega hmelja navaja ohranjeno ustno izročilo za ta leta zvečine 1,50 do 2 dinarja. Če upoštevamo, da je takrat trajalo obiranje, kot ugotovljeno, največkrat okoli 14 dni ali nekaj manj in da so obrale obiralke na dan poprečno okoli 15 škafov, je znašal njihov dnevni zaslužek 22,50 do 30 dinarjev, celotni zaslužek pa 315 do 420 dinarjev (14 dni po 22,50 do 30 dinarjev). Ta, slednja vsota pa je v resnici komajda prišla v poštev, saj za deževne dni niso dobile plačila, med obiranjem pa je skorajda vedno kak dan deževalo, in vrh tega obiranje tudi ni vselej trajalo 14 dni. Dejansko je znašal v oni dobi ob naštetih okoliščinah poprečni celotni zaslužek ustrezno manj, približno 270 do 360 dinarjev.

Na nekaterih posestvih so priredili zadnji večer, ob izplačilu, tudi likof in tedaj so prišli muzikanti, tako da so se za konec obiranja poveselili in včasih tudi zaplesali. Ni pa bilo povsod tako, temveč so marsikje priredili ta dan obiralkam samo boljše večerjo.

c) Po drugi svetovni vojni je prišlo obračunavanje na podlagi kartončkov iz rabe, tako da v zadnjih letih hmeljarji praviloma zapisujejo količino obranega hmelja v zvezke in zvečer povejo obiralkam, koliko škafov so nabrale.

Kakor prej je tudi po osvoboditvi izplačilo največkrat zvečer, v hiši. V letih 1967 do 1969 so dobivale obiralke za škafo obranega hmelja 180 S-din, 1970 pa 210 S-din. Če računamo, da traja dandanes obiranje okoli 14 dni in da naberejo odrasle obiralke poprečno okoli 15 ali nekaj manj škafov na dan, bi znašal 1970 celotni zaslužek poprečno odrasle obiralke 44.100 S-din, brez odtegljaja za hrano (3 škafe na dan), ki pa je bil v tem letu le redko v veljavi. Kot podlago smo vzeli plačilo za 15 obranih škafov na dan, to vsoto pa smo pomnožili s 14 (dnevi). Približno enako vsoto navaja tudi ohranjeno ustno izročilo kot takratni poprečni zaslužek obiralk. V letih 1967 do 1969, ko je bila cena za škafo obranega hmelja nižja, 180 S-din, je

znašal celotni zaslužek obiralke, ki je nabrala skozi 14 dni po 15 škafov na dan, 37.800 S-din. Pri tem ni vštet odtegljaj za hrano, ki je znašal 14 dni po 3 škafe na dan, se pravi 42 škafov ali 7560 S-din; obiralke bi ostalo s takšnim odtegljajem 30.240 S-din. Toda, kot poudarjeno, v zadnjem času hmeljarji čedalje večkrat ali skorajda povsod za hrano ničesar ne odtegujejo, tako da slednja številka ne odseva ustreznega splošnega stanja. Navedena računa za 1970 in 1967/69 veljata za boljše, odrasle obiralke; poprečje je nekoliko drugačno, saj pogosto sodelujejo pri obiranju šolski otroci, pa tudi odrasle obiralke marsikdaj oberejo na dan manj ko 15 škafov, ki smo jih vzeli kot podlago za naša računa, tako da se obiranje marsikdaj zavleče ne samo zavoljo dežja.

Kar zadeva likof oziroma boljši obrok ob koncu obiranja, je tudi danes podobno, kakor je bilo med svetovnjima vojnama. Ponekod priredijo takrat likof z glasbo in plesom, ponekod tudi ne. Vsekakor postrežejo tedaj obiralkam nekaj bolje kot sicer.

23. a) Kako so pred prvo svetovno vojno obiralke po končanem delu in izplačilu odhajale domov, nam ohranjeno ustno izročilo ne pove. Vendar lahko domnevamo, da so gospodarji tiste obiralke, ki so se pripeljale z železnico in ki so jih ob prihodu šli iskat z vozovi, tudi ob odhodu vozili z vozovi na železniško postajo, od koder so se nato odpeljale domov. O tem, ali so hmeljarji vozili takrat obiralke iz Tuhinjske doline do Motnika (kakor so jih namreč ob prihodu od tam vozili na svoja posestva), medtem ko naj bi ostanek poti do doma napravile peš, se vzdržujemo domneve.

b) Med svetovnjima vojnama so vozili hmeljarji obiralke z vozovi na železniško postajo. Praviloma so odhajale zjutraj. Na postajo je vozil obiralke gospodar, in za na pot so dobile malico.

c) Po drugi svetovni vojni je podoba enaka, le da ne vozijo hmeljarji obiralk na postajo samo z lojtrskimi vozovi (zdaj deloma s traktorsko vleko), temveč sem in tja tudi z avtomobili.

24. a) O šegah ob koncu (in začetku) obiranja in o slovesu pred odhodom ne vemo iz ohranjenega ustnega izročila za čas pred prvo svetovno vojno ničesar natančnega.

b) Za čas med svetovnjima vojnama pa je izpričano naslednje. Začetek obiranja je bil brez šeg, pač pa je ponekod sporočeno, da so dejali tedaj gospodarji, kakor pred vsakim delom, »Sveti križ božji« in pristavili »Da bi veliko obrali«, nato pa so skupaj z obiralkami zmolili očenaš. Ko je bilo obiranje končano in ko so šli z njive, so obiralke okrasile zadnjo ali najvišjo hmeljevko z rožami, marsikje z veliko sončnico, ali z rutami in jo nesle k hiši ali pa postavile na koncu njive. Tedanjo šego, da so konje ali tudi voz, s katerim so se obiralke peljale ob odhodu na postajo, okrasile z zelenjem in trakovi, naj bi bile vpeljale hrvaške obiralke, ki so v oni dobi začele obirati hmelj v Savinjski dolini, vendar ta šega ni bila povsem splošno razširjena. Ob tem je bilo slišati, da se bo deklica, ki bo okrasila konje in voz, tisto leto omožilo. Ob slovesu so na nekaterih posestvih obdarovali posebno uspešne obiralke s predpasniki ali z rutami; včasih so se takrat ženske tudi jokale. Samo slovo je bilo preprosto in stvarno: segli so si v roke, gospodar pa se je ob tem zmenil za obiranje v naslednjem letu.

c) Po drugi svetovni vojni se je nehal opisani začetek dela z gospodarjevimi nabožnim rekom in skupno molitvijo kakor tudi odhod z njive ob koncu obiranja z okrašeno hmeljevko in pa zaljšanje konj in voz za odhod s posestva na postajo.

Še danes pa ob slovesu ponekod obdarujejo posebej prizadevne obiralke s predpasniki ali rutami, in tudi slovo ostaja kljub nekaterim ženskim solzam preprosto in stvarno: sežejo si v roke, gospodar pa se skuša domeniti za delovno silo pri obiranju v naslednjem letu. Ob kratkem: delovne šege ob obiranju hmelja se v teku 90 ali 80 let v poglavitem niso izoblikovale.

25. a) O tem, kako so obiralke porabliale svoj zaslužek pred prvo svetovno vojno, ne zvemo iz ohranjenega ustnega izročila neposredno ničesar, pač pa lahko sodimo, da je bilo tedaj podobno kakor med svetovnjima vojnoma.

b) Med svetovnjima vojnoma so zaslužek porabliale največ za nakup obleke in obutve (ob tem so si dekleta skorajda zmerom kupovala rute, medtem ko je nevestam ta zaslužek marsikdaj pomenil prispevek za balo); starejše obiralke pa so kupovale gospodinjske in šolske potrebščine (za otroke). Nakupi so bili večidel v Celju, ob vrnitvi.

c) Po drugi svetovni vojni je takole. Če so obiralke še otroci, porabijo zaslužek povečini za šolske potrebščine, za zvezke in knjige, ki jih revne družine spričo njihovih visokih cen v zadnjih letih sicer komajda lahko kupujejo; mimo tega je namenjen zaslužek zvečine za iste nakupe kakor prej (prav tako večidel v Celju): za obleko in obutev; številne obiralke, ki se vračajo prek Polzele, nakupujejo zadnja leta v trgovini tamkajšnje tovarne po znižani ceni nogavice z napako, in to marsikdaj za vse leto. Redkeje gre zaslužek od obiranja za davke.

26. a) Koliko so znašali celotni stroški, ki so jih imeli hmeljarji z obiralkami glede na letni izkupiček od hmelja, se za čas pred prvo svetovno vojno ne da ugotoviti.

b) Za leta med svetovnjima vojnoma najdemo o tem vprašanju nekaj podatkov v kmetijskem slovstvu. Tako je ugotovljeno, da je bil sredi dvajsetih let srednji donos hmelja na ha 10 centov, srednja cena za kg hmelja pa 100 dinarjev, tako da je znašal bruto izkupiček od ha hmelja 100.000 dinarjev.²⁵ Toda ta cena je bila v veljavi le v času konjunktore sredi dvajsetih let; pozneje, v letih krize, so cene hmelja izredno padle (1929 na 6 dinarjev za kg); sredi tridesetih let se je sukala odkupna cena za kg hmelja nekaj čez 20 dinarjev, medtem ko je znašala 1938 30 dinarjev, 1939 46 in 1940 25 dinarjev.²⁶

Po ohranjenem ustnem izročilu so obsegala med svetovnjima vojnoma hmeljišča v poprečju nekaj več ko pol ha, poprečni donos na ha pa (enako, kakor beremo v zadevnem slovstvu) okoli 10 centov.²⁷ Po tem računu bi znašal letni donos poprečno velikega hmeljišča okoli 6 do 7 centov. V letih konjunktore bi to pomenilo bruto izkupiček okoli 60.000 do okoli 70.000 dinarjev (kg hmelja po 100 dinarjev), sredi tridesetih let čez 12.000 do čez 14.000 dinarjev (kg hmelja po nekaj čez 20 dinarjev), 1938 pa okoli 18.000 do okoli 21.000 dinarjev (kg hmelja po 30 dinarjev). V tej dobi je bil poprečni letni zaslužek obiralke, kot smo izračunali, približno 270 do 360 dinarjev; na poprečno velikih hmeljiščih je bilo po kakih 12 obiralk. Njihovo letno izplačilo bi veljalo hmeljarja 3240 do 4320 dinarjev. V letih konjunktore so bili potemtakem stroški hmeljarjev z obiralkami v razmerju 3240 do 4320 dinarjev : okoli 60.000 do okoli 70.000 dinarjev, medtem ko je bilo sredi tridesetih let to razmerje za hmeljarje precej manj ugodno — 3240 do 4320 dinarjev : čez

²⁵ J. Teržan, Poučnik o gajenju hmelja, str. 42.

²⁶ L. Cukala, nav. delo, str. 96; gl. o tem tudi (nepodpisano), Pa še račun, Slovenski hmeljar X, Celje 1939, str. 21.

²⁷ O tem tudi V. Sadar, nav. delo, str. 5; M. Žagar, nav. delo, str. 27.

12.000 do čez 14.000 dinarjev; 1938 je bilo to razmerje za hmeljarje boljše — 3240 do 4320 dinarjev : okoli 18.000 do okoli 21.000 dinarjev. Ker so med svetovnima vojnama hmeljarji kupovali za obiralko le zelo malo hrane, kakor tudi niso imeli nobenih večjih izdatkov s povračilom njihovih potnih stroškov, vrh tega pa ni bilo treba obiralk zavarovati, so zatorej navedene številke prav blizu dejanskim vsotam, ki so jih hmeljarji v tistih letih porabljali za obiranje.²⁸

c) Po drugi svetovni vojni je podoba tale. Na splošno lahko po ohranjenem ustnem izročilu sklepamo, da porabijo v zadnjem času hmeljarji za kritje celotnih stroškov z obiralkami blizu tretjine letnega izkupička od hmelja. Neposredneje. V Spodnjih Gorčah je 1969 izkupiček od hmelja na nekem posestvu obsegal blizu 2.000.000 starih dinarjev, medtem ko so znašali stroški z obiralkami okoli 600.000 S-din. 1970 so dobili hmeljarji za kg hmelja (druge vrste) nekaj več ko 1700 S-din, medtem ko so plačali obiralkam za kg obranega hmelja ali za 2 škafova 420 S-din; za hrano niso povečini ničesar odtegovali. Če meri v tem času poprečno veliko hmeljišče okoli 70 arov in če znese dandanes poprečni donos hmelja na ha okoli 14 centov ali tudi več,²⁹ so obrali v nakazanih primerih po okoli 980 kg hmelja ali tudi več. in če pomnožimo to število z izkupičkom od kg hmelja (za naš račun smo vzeli vsoto 1730 S-din), ugotovimo, da je znašal na takšnem posestvu bruto dobiček od hmelja skorajda 1.700.000 (1.695.400) S-din. Za 980 kg hmelja je bilo nabranih 1960 škafov, za kar je bilo treba plačati obiralkam 411.600 S-din. Temu znesku gre dodati še znesek za nakup njihove hrane, t. j. poprečno okoli 350 S-din na dan za eno obiralko, vseh pa je bilo najmanj 12 do 14, kar nanese 4200 do 4900 S-din na dan ali 58.800 do 68.600 S-din v 14 dneh. Stroški, ki so jih imeli hmeljarji v obravnavanem letu z obiralkami za delo in hrano, so torej v najboljšem primeru znašali na poprečno velikem nasadu 470.400 do 480.200 S-din ali ne dosti manj ko pol milijona S-din. Pri tem niso všteti izdatki hmeljarjev za plačilo potnih stroškov in tudi ne njihovi izdatki za nezgodno zavarovanje obiralk (po 3 S-din za kg obranega hmelja). Stroški, ki jih imajo danes hmeljarji z obiralkami, so potemtakem absolutno in relativno večji kakor med svetovnima vojnama.

27. a) b) c) Da so v zvezi s tem skorajda vsi hmeljarji bolj ali manj skoparili, se razume samo po sebi. Vendar se to ni dogajalo pri samem plačilu, ker kaj takega malone ni bilo mogoče, saj so že, kot povedano, pred prvo svetovno vojno določali plačilo obiralk z ustreznimi medsebojnimi domenki, podobno kakor med svetovnima vojnama na posebnih sestankih, medtem ko ureja po osvoboditvi to plačilo kmetijska organizacija. Pač pa so skušali prihraniti z merjenjem, kakor je že bila o tem beseda, in pri hrani. Oboje se je praviloma končalo v zadnjih letih, ko je pomanjkanje obiralk napravilo v načelu konec takšnemu ravnanju.

28. a) Kakšno je bilo razmerje kmetov do obiralk, je iz ohranjenega ustnega izročila znano v določenem obsegu še iz dobe pred prvo svetovno vojno. Tedaj je bilo

²⁸ Tako so znašali med svetovnima vojnama produkcijski stroški za kg suhega hmelja (poleg amortizacije zemljišča in davkov) 28 dinarjev: J. Teržan, Monografija kulture hmelja u kraljevini S H. S., str. 41. Toda omenjena »kalkulacija sloni na upoštevanju vseh del in vsega reprodukcijskega materiala«, medtem ko hmeljarjeva kalkulacija »lastnega dela in dela svoje družine ter uporabe lastne živine ter reprodukcijskega materiala s svojega posestva ne vračunava« ... »Po takšni 'individualni' hmeljarjevi kalkulaciji so znašali proizvodni stroški le od 17 do 18 din za kg suhega hmelja«: L. Cukala, nav. delo, str. 102 d.

²⁹ O tem tudi M. Žagar, nav. delo, str. 17, 28; L. Četina, na nav. mestu.

v Savinjski dolini življenje še na splošno precej borno in je bilo tudi za kmete pogosto »vse dobro«. Obiralke so imele takrat skromno hrano, tako da po nekaterih pričevanjih ponekod niso bile lačne predvsem zovoljo črnega kruha.

b) Za leta med svetovnimi vojnami je to razmerje iz ohranjenega ustnega izročila jasneje razvidno. Obiralke, ki so izvirale takrat kakor tudi pred prvo svetovno vojno največkrat iz bajtarskih družin, se pravi iz takih, ki niso imele svoje zemlje, so bile za hmeljarje kot zemljiške lastnike nekaj manj kakor oni sami; isto je veljalo tudi za obiralke iz viničarskih družin. Obiralke pa, ki so prihajale iz kmečkih družin, so štele prav tako manj, saj so šle s tem, ko so obirale, služiti, to pa je bilo manj ugledno kakor delo kmečkega, natančneje, hmeljarskega dekleta ali žene na svojem domu. Tako posnemamo iz ohranjenega ustnega izročila, da so obiralke pri hmeljarjih na splošno štele za »nekaj manj«. Če so bile dovolj prizadevne in če so se skozi več let držale ene hiše, so se do neke meje izenačevale z deklami, sicer pa še s temi ne, ker so bili hmeljarjem njihovi posli, ki so bili stalno pri njih, pač bolj pomembni sodelavci na kmetiji in zato bližji kakor obiralke. Spričo vsega navedenega niso med svetovnimi vojnami (nedvomno pa tudi že prej) zgolj zovoljo varčevanja ponekod sodili, da je »za obiralke vse dobro« ali da zanje zadošča samo najnujnejša oskrba glede stanovanja in hrane. Iz let med svetovnimi vojnami je sem in tja sporočeno vodilo, da naj obiralke »jejo toliko, da delajo«; to vodilo so uresničevali tudi tako, da so »kuhali na dva kraja«.

c) Po drugi svetovni vojni je bilo zadevno razmerje v prvih letih skorajda v celoti enako kakor prej. Bolj ko pa je začelo primanjkovati obiralk, bolj so zavzemali hmeljarji do njih drugačno razmerje. O prebivalstvu, ki izvira s podeželja in nima svoje zemlje, in s tem o veliki večini obiralk, sodijo sicer hmeljarji starejšega in srednjega rodu tudi še dandanes podobno kakor pred osvoboditvijo. Ali drugače: hmeljarji tudi še zdaj »nimajo obiralk za sebi enake«, kot je na nekaterih posestvih izrečno izpričano. Toda takšno razmerje se ne kaže več v konkretnem ravnanju hmeljarjev do obiralk. Račun je prekril misli in čustva. Izoblikovalo se je drugačno razmerje, ki pa mu je slej ko prej končni namen doseči, da bo obiranje kar naj-uspešnejše. To je mogoče samo s potrebnim številom obiralk, ki jih je danes zopet mogoče dobiti in obdržati edinole ob določenih razmerah. Natančneje. Ker je obiralk tako malo, da jih na marsikatera posestva čedalje večkrat ne prihaja dovolj, ker si nadalje nekatere od njih mimo obiranja hmelja lahko poiščejo drugačnega zaslužka in ker so v našem sodobnem družbenem podnebjju zelo pogosto vajene drugačnega razmerja, kakor so ga nekoč zavzemali do njih hmeljarji, morajo ti zdaj obravnavati obiralke kot bolj ali manj sebi enake ali kot sodelavke, ki jim tehtno pomagajo izvajati pogloblitve načrte na posestvih. Odtod zdaj ustrežljivejše ali enakovrednejše razmerje hmeljarjev do obiralk in odtod boljša hrana, boljša stanovanja, nekaj krajši delovni čas in boljši zaslužek, kakor je bilo o tem spregovorjeno. Notranje razmerje hmeljarjev do obiralk pa ostaja kljub vsemu v pogloblitnem enako kakor pred osvoboditvijo.

29. a) O tem, kakšno je bilo razmerje obiralk do hmeljarjev pred prvo svetovno vojno, ne spričuje ohranjeno ustno izročilo neposredno ničesar, vendar domnevamo, da je bilo bistveno enako kakor med svetovnimi vojnami.

b) Za leta med svetovnimi vojnami pa je razmerje dokaj jasno. Obiralk je bilo takrat zmerom dovolj, poleg tega je bilo obiranje zanje praviloma zelo pomemben zaslužek, mimo katerega so bili drugi njihovi viri za zaslužek le redki. Tako so se zavedale sorazmerne ugodnosti, ki jim jo je dajalo obiranje hmelja in so bile zato

voljne tudi v marsičem potrpeti, samo da so imele zagotovljen ta zaslužek, ne glede na to, da tudi njihove siceršnje življenje ni potekalo v bistveno boljših razmerah. Pri obiranju jim je šlo predvsem za to, da bi kar največ obrale in s tem kar največ zaslužile, medtem ko jim je bilo vse drugo postranskega pomena. Ob tem so se dodobra zavedale svojega praviloma nizkega družbenega izvira in s tem povezanih premoženjskih razmer, hkrati pa višjega gospodarskega in družbenega položaja hmeljarjev, ki so jim dajali delo ali zaslužek in ki so jih zato šteje za »gospode«. Nadrobnejše razmerje obiralk do hmeljarjev je bilo odvisno samo od tega, ali so jih imele za »dobre« ali »slabe«, ne da bi bile računale, koliko so hmeljarji zaslužili za (obrani in) prodani hmelj, po drugi strani pa so vedele, da imajo hmeljarji s pridelovanjem hmelja veliko stroškov in dela.

c) Po drugi svetovni vojni se je opisano razmerje sčasoma spremenilo zato, ker je v teh letih obiralk čedalje manj. Tiste, ki do danes opravljajo to delo, zavzemajo do hmeljarjev nekaj drugačno razmerje. Vejo, da se je zdaj povpraševanje obrnilo, da zdaj bolj hmeljarji povprašujejo po obiralkah kakor narobe, nadalje vejo, da si lahko obiralke najdejo tudi vrsto drugačnih zaslužkov, in največkrat so se po osvoboditvi navadile od svojih siceršnjih delodajalcev enakopravnjšega razmerja, kakor je bilo nekoč v veljavi med hmeljarji in obiralkami. Glede na to, da sodijo med podeželsko prebivalstvo, pa se še zmerom zavedajo, da so po navadi iz družin, ki nimajo svoje zemlje, to pa imajo hmeljarji, ki štejejo zato tudi še dandanes za nekaj več, kakor so one same. Tako so postale v zadnjem času obiralke po eni strani precej bolj zahtevne, kakor so bile prej, po drugi strani pa se imajo še naprej, čeprav v dosti manjši meri, za podrejene hmeljarjem. To slednje velja zlasti za starejše obiralke, ki dlje časa obirajo na istem posestvu in so se do neke meje izenačile z deklami, tako da prihajajo v današnjih okoliščinah obirat ne zgolj zavoljo potrebe po zaslužku, temveč deloma tudi zato, da napravijo hmeljarjem uslugo.

30. a) O osebnih zvezah med hmeljarji in obiralkami v času obiranja ne zvemo za dobo pred prvo svetovno vojno iz ohranjenega ustnega izročila ničesar.

b) Precej natančna pa je podoba za leta med svetovnjima vojnama. Razen osebnih pogovorov so bile druge ali bližje zveze hmeljarjev z obiralkami nezaželene. Po ohranjenem ustnem izročilu je videz, da teh zvez ni bilo kaj več, da pa tudi niso bile čisto redke. Razmerja med hmeljarji in hmeljarskimi sinovi in pa med obiralkami so bila omejena na čas obiranja, saj so sodili ne le hmeljarji in njihovi sinovi, temveč tudi obiralke in vodnice njihovih skupin, da »to ne gre skup«, tako da so se oboji zavedali, da lahko takšna razmerja trajajo samo nekaj dni. Na obeh straneh je bilo torej zakoreninjeno mnenje, da so trajne zveze med ljudmi z bistveno različnim premoženjskim in s tem povezanim družbenim položajem, kakor je o njem bila beseda, nepravilne ali nenaravne, to pa ni bila ovira za posamezna kratkotrajna razmerja. Ta razmerja so skušali preprečiti hmeljarski očetje in vodnice skupin iz navedenih razlogov, prav tako pa tudi zato, ker so jih obsojali iz moralnih nagibov in jih mimo drugega zavračali kot golo »zdivjanje« in tako gledali nanje vsestransko »po strani«. Poroke med hmeljarskimi sinovi in obiralkami so lahko bile tedaj potemtakem edinole izjemne in so veljale pri hmeljarjih tako rekoč za sramotne. Kolikor je mogoče presoditi, je prišlo do takšnih porok v primerih, kjer je postala obiralka dekla in se je čez čas poročila z gospodarjem, vendar hmeljarji s takšnimi izjemnimi zakonskimi zvezami, kot razloženo, niso soglašali. Glede nezakonskih otrok, ki so jih imeli hmeljarji ali hmeljarski sinovi z obiralkami,

ni mogoče ugotoviti ničesar natančnejšega; vsekakor je podoba, da so bili zelo redki.

c) Po drugi svetovni vojni se te razmere vse do danes niso bistveno spremenile. Temeljno razmerje hmeljarjev, zlasti tistih, ki sodijo v starejši in srednji rod, do obiralk je ostalo tudi zdaj enako, s tem pa tudi do bližjih in najbližjih osebnih zvez, ne glede na to, da so v zadnjem času posamezna razmerja med hmeljarskimi sinovi in obiralkami razmeroma številnejša in svobodnejša.

31. a) O osebnih zvezah med hmeljarji in obiralkami v času, ko so se obiralke po končanem obiranju vrnile na svoje domove, ne zvemo za dobo pred prvo svetovno vojno iz ohranjenega ustnega izročila ničesar.

b) Med svetovnjima vojnama pa so bile (mimo dopisovanja hmeljarjev vodnicam skupin zavoljo najemanja obiralk) te zveze takele. Hmeljarji in obiralke so si marsikdaj pisali za večje praznike; od obiralk so prihajale za to v poštev zlasti vodnice in pa tiste obiralke, ki so dlje časa prihajale na posestvo in ki so se izkazale pri delu. Včasih so obiralke vabile hmeljarje tudi na trgatve in poroke, ponekod pa prav tako na navaden obisk. Tu in tam so šle te zveze tako daleč, da je katera od obiralk prosila hmeljarja za pričo pri svoji poroki, vendar je treba pripomniti, da so bili ti primeri le redki, medtem ko je bilo povsem izjemno, da bi bile obiralke prosile hmeljarja ali njegovo ženo za botrstvo.

c) Podobne so omenjene zveze tudi po drugi svetovni vojni. Videz je, da je med obiralkami dopisovanje omejeno pogosto le na vodnice skupin. Kar pa zadeva hmeljarje, je v zadnjih letih težko dognati, koliko so vse te zveze nasledek nekdanje navade, koliko pa pripomoček, s katerim pridobivajo ali navezujejo nase obiralke oziroma vodnice skupin. Izrazit primer slednje vrste zvez hmeljarjev z obiralkami je nedvomno ta, ko je pred leti neki hmeljar pošiljal župni cerkvi svojih obiralk po 1000 S-din, zato da je tamkajšnji župnik o božiču oznanil, da želijo hmeljarji obiralkam vesele božične praznike in srečno novo leto.

32. a) Po koliko let so obirale obiralke pri enem hmeljarju, se za čas pred prvo svetovno vojno ne da ugotoviti, pa tudi ne zanesljiveje domnevati, zlasti zato ne, ker so tedaj deloma komajda šele začeli obirati hmelj s tujo delovno silo, deloma pa so ga obirali sploh še samo domači (člani družine in posli).

b) Za leta med svetovnjima vojnama je sporočeno, da so obiralke navadno vrsto let prihajale obirati hmelj k istemu kmetu. To kaže, da so štejele svoje delovne razmere povečini za dovolj sprejemljive ali za takšne, da so si malokdaj prebirale delodajalce.

c) Podobno je ostalo tudi po drugi svetovni vojni, vse do danes. Sicer se v zadnjem času obiralke deloma nekaj več menjavajo kakor prej, toda predvsem le zato, ker se nekatere selijo v mesta, kjer postajajo delavke v industriji, in tako največkrat ne hodijo več obirati, ali pa zato, ker odhajajo na delo v tujino. Mimo teh primerov je podoba v poglavitnem enaka kakor med svetovnjima vojnama, kar zopet spričuje, kakšne se zdijo obiralkam delovne razmere pri hmeljarjih. 1970 je bilo na nekaterih posestvih sporočeno, da so prihajale tja obiralke tudi po skoraj 30 let iz iste hiše. Najdlje se držijo enega hmeljarja vodnice skupin, ki so bile zmerom najbolj privržene gospodarjem in ki je za številne od njih izpričano, da so hodile tudi po več desetletij obirati na eno posestvo.

The Gathering of Hops on Peasants' Farms in the Savinjska Valley

The cultivation of hops in the Savinjska Valley has its origin in the 1870'ies. It is represented in Slovenia mainly in the Savinjska Valley and it is our most intense agricultural branch. It demands today from 3700 to 5000 working hours per year for one hectare (= 2471 acres), i. e. much more than vineyards, and this cannot be done only by the farmer, his family and his help. Because the majority of work, this is from 50 % to 70 % is needed for hop picking, seasonal workers primarily come to do this work (in the 1950'ies there were about 20.000 seasonal workers helping on farms in the Savinjska Valley every season).

Since the beginning of hops growing in the Savinjska Valley, which provided for the peasants at least 70 % to 80 % of their total annual income, the number of people gathering hops on one hectare has remained essentially the same, about 15 grown ups. Since the beginning this work was mainly done by women, mainly coming from farm labourers' cottages, many of whom otherwise worked in the vineyards. They came from near and far, the majority of them from eastern Slovenia, from parts which were not well developed and which were poor. Hop-pickers received in addition to money free lodging and food at the farmer's house, and in addition their travelling expenses were partly covered.

On average hop-fields hop gathering lasts for about 14 days; in the last few years hop gathering lasts a few days longer in some places because of shortage of hop-pickers. Before the Second World War hop-pickers gathered about 15 bushels per day on average, and more or less the same or slightly less also after the War (until 1958 one bushel was about 35 litres, since then 30 litres). With regard to food one should mention that until the Second World War some peasants ate better food when gathering hops than hop-pickers, the situation though, cannot be generalized, although this was not rare; anyway there were frequent at least small differences between the food which was served for the farmer's family and for hop-pickers. In the last decade hop-pickers eat the same food as the family members, in some places even better. Because the shortage of hop-pickers is increasing the food must be good if peasants wish to get and preserve these labourers, who sometimes directly exploits these conditions especially with regard to food. — Hop-pickers dwelt mainly in barns, sheds, lying on straw-beds, first without sheet, later on these were covered with sheet, on bags used for storing hops, and so on, rarely covered with blankets. After the Second World War hop-pickers still sleep in barns, but many of them also in rooms, mainly on the floor, on bags, filled with straw, but covered with sheets, blankets and with pillows.

Until the Second World War hop-pickers had no free time when gathering hops and nobody wished to have it, because they all wished to gather as much hops as they could and thus to earn as much too. The situation after the War is similar, and hop-pickers are free mainly after dinner and in the evening after gathering hops.

In the last few years there are almost no hop-pickers fired, bushels are not filled higher than to the edge, badly picked hops is not spread on a canvas and later separated as a punishment for badly done work. The most that farmers do nowadays against bad gathering of hops is that they warn hop-pickers. They do not take any measures because they wish hop-pickers to stay until the work is finished. If they punished a hop-picker, she might leave, and other hop-pickers might join her, and this could have a chain-effect. This could endanger a successful gathering of hops, a successful production. — After the War there is a slightly higher number of hop-pickers who voluntarily leave the job than before (then it was almost a rule that they did not do this), but this is not frequent. Most of them would leave because of bad food, and especially because of bad measuring.

In spite of the fact that since 1958 bushels for measurement are regulated for 30 litres, the measurement still depends on the way the farmer pours hops into the bushel: if he does it fast, hops is pressed and more of it goes into the bushel, if he does it slowly and lightly, less of it goes into the bushel. If hop-pickers give up their work this is shameful for the farmer, but as mentioned, they do not give up the work very seldom, although more often than before the War. It is true that farmers are not as demanding as they used to be, but on the other hand hop-pickers do not receive as a significant sum of money as they used to, and they are also well accepted on other farms.

Before the First World War farmers gave to hop-pickers special cards — sometimes just with numbers or with the farmer's seal. The cards were valued as money: for a number of bushels hop-pickers received such cards with the corresponding number of it. At the end of hop-picking they received the corresponding amount of money. Between the two wars such reckoning was still practiced, and also note books began to be used by farmers, who put down at each measurement (usually five or four times a day) the number of bushels each hop-picker gathered. After the Second World War the usage of cards slowly disappeared, and so in the last years all farmers put down in their note-books the number of gathered bushels and in the evening they let hop-pickers know how many bushels they had gathered.

Between the Wars the average total income of a hop-picker was about 360.— Dinars (as then valued), whereas in 1970 the average total income of a grown-up hop-picker was 440.— Dinars (new). The general average is now somewhat different, because hop-picking is done many times by school children who gather far less.

As regards working customs at gathering hops one can establish that they have not changed to any large extent in the last ninety years.

The income received by hop-pickers is used mainly for buying clothes and shoes, whereas children usually buy things which they need for school.

As far as total expenses for hop-pickers are concerned we have established that farmers spent for them in the last few years about one third of their total income from hops. This is, taken absolutely and relatively, a higher amount than it used to be in the period between the wars.

The relationship between farmers and hop-pickers in the period between the two wars was such that these workers meant to the farmers less than their regular labourers, because hop-pickers usually came from families which had no land of their own. If they were hard working and if they kept to one house for a number of years, they became to be taken more or less as the permanent labourers, otherwise the latter were more significant to producers of hops than these occasional labourers. After the Second World War this relationship remained in the first few years almost the same as before. But the more scarce the hop-pickers became, the more this relationship between farmers and hop-pickers is changed. The number of hop-pickers has decreased, so that some farms do not have enough seasonal workers (this is the result of industrialization and employment abroad), many of them can find another kind of work and earnings, and they are used to (in our contemporary social climate) another relationship than farmers used to have it towards them; the farmers must consider them as more or less equal or as collaborators, whose help is often decisive on the farm. This is the cause for a more equal relationship to hop-pickers, with all the consequences, as they have been spoken about. But the inner relations of farmers to hop-pickers has remained, in spite of everything, mainly the same.

The relationship of hop-pickers to farmers was decided before the Second World War by the following factors. At that time there were plenty of hop-pickers and this was

SUMMARY

The Gathering of Hops on Peasants' Farms in the Swingska Valley

a kind of job which brought them an important part of their earning; other sources of income were rare. Therefore they were aware of relative advantages which hop-picking brought to them and they were prepared to suffer in many respects, just to keep this source of income. Their regular life did not pass in much better conditions either. They were aware of their low social status and with it connected material means, as well as of the higher economic and social position of farmers, who offered them work. After the War, more specifically, in the last few years, the described relation has eventually been changed. The hop-pickers know that the demand is greater, they know that they can find other kinds of employment, and in most cases they have learnt to be treated in a different way by other employers than they were treated by farmers. But they come from the countryside, mainly from families with no land, just the opposite as farmers, who therefore are considered to be ranked slightly higher. Thus hop-pickers have become, on the one side, much more demanding than they used to be, but on the other hand, they are still, in a lesser degree though, subordinated to farmers.

As far as personal contacts between farmers and hop-pickers are concerned other connections but conversation were not desired. It seems that there were not many more connections, but that they were not so rare either. Love relations between farmers and their sons and hop-pickers were limited to the period of hop-picking: both sides considered that lasting relations between people of different economic positions and with it connected social positions were not right or unnatural, although this was not a hindrance for short-lasting relations. Such marriages were exceptional and they were considered as shameful by the farmers. After the War these conditions have not changed much. The basic relationship of farmers, especially of those who belong to older and middle generation, has remained the same, in spite of the fact that recently such relations between the farmers' sons and hop-pickers have become more numerous and free.

Until the Second World War hop-pickers used to come to gather hops to the same farmer for a number of years. This shows that hop-pickers mainly considered working conditions fairly satisfactory or such that they did not wish to change the employer. This has remained similar in the later years too, which proves again how hop-pickers consider working conditions at a farmer in this period.